

М.Ю. Лермонтов

Æз Ƴарзын

КАВКАЗ

ББК 83.3(2Рос37)

М.Ю. Лермонтов
Æз уарзын
КАВКАЗ

Перевод на осетинский **Нафи Джусойты**

М.Ю. Лермонтов. Я люблю Кавказ: сборник /
Перевод Н. Джусойты. – Владикавказ: ИПЦ
СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А, 2014. – 117 с.

ISBN 978-5-91480-195-0

ББК 83.3(2Рос37)

© ИПЦ СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А, 2014
© Джусойты Н., 2014

Кавказ

Маэ сабийы бонты маэн ме 'сафт хъысмæт
Сымахæй кæд атыдта, бастъæла уас,
Уæддæр уæ, маэ адæмы зарæджы йас
Æз уарзын, о хæхтæ! Маэ сагъæс, маэ маэт
Маэнæн у Кавказ.

Чысыл ма куы уыдтæн уæд амард маэ мад.
Æмæ-иу куы хаста изæры мигъ хас,
Уæд-иу мын фæкодтой маэ мады ныхас,
Уæд базыдтон хæхтæй ныййарæджы ад, –
Æз уарзын Кавказ.

Ыссардтон æз хæхты маэ амонды сæр.
Æрлæууынц арвыл уысм маэ цæстыты раз.
Уым фæдтон фыццаг хатт æрвон зæды 'нгас,
Маэ зæрдыл куы 'рлæууы, уæд дзурын ныр дæр:
Æз уарзын Кавказ!..

Литературно-художественное издание

М.Ю. Лермонтов
ÆЗ УАРЗЫН КАВКАЗ

Перевод на осетинский **Нафи Джусойты**

Редактор *К.Х. Ходов*
Технический редактор *Е.Н. Маслов*
Компьютерная верстка *С.А. Булацева*
Оформление обложки *Е.Н. Макарова*

Подписано в печать 14.05.2014. Формат 75×90 1/32.
Усл. п. л. 4,65. Гарнитура «Warnock».
Бумага офсетная. Печать цифровая.
Тираж 100 экз. Заказ № 73.

Издательско-полиграфический центр СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А
362040, РСО-Алания, г. Владикавказ, пр. Мира, 10
e-mail: rio-soigsi@mail.ru

Отпечатано с готовых электронных носителей
ИП Цопановой А.Ю.
362002, Владикавказ, пер. Павловский, 3

Кувын Хуыцаумæ

Мæ рафæлдисæг, маст мæм ма хæсс,
 Мæ сæрæй макуы ис дæ маст, –
 Ныббар зæххон цардыл мæ сагъæс,
 Кæй нæ кæнын йæ цаудæй хъаст;

Цы кæнон, ахæм фæдæн удæй,
 Нæ исын алы хатт дæ дзырд;
 Хæтын дзæгъæл зæххыл æнуды,
 Цыма æз дæн дæ цурæй сырд;

Мæ риуы зарыны фæндийаг,
 Ивылд донау, кæны хæл-хæл;
 Куы та, хъæддаг лæджы æрдийаг
 Кæны мæ цæстытæ мæцъæл.

Зæххон дуне мæнæн уынгæг у,
 Дæумæ цæуынаей та тæрсын,
 Мæ зарæджы дæр, – уый æцæг у, –
 Æндæр кæйдæрты кой хæссын.

Уæддæр мын, ме скæнæг, мæ зарæг
 Ныууадз цæргæ æмæ нæргæ, –
 Уый нæй, мæ уд уæд бафтдзæн сарыл,
 Мæ бæллицтæн та у мæлгæ...

Мæ уд куы нал агура зарын,
 Мæ карз хъысмæт куы фестæ рог,
 Уæд... уæд мæ хаст дуне дæ бар у,
 Дæ дæлбар бауыдзынæн ног.

Æгæндæг Цæгаты ис иунæг цъæх нæзы...	
(«На севере диком стоит одиноко...»)	58
Уæрæсе, хорзæй баззай!..	
(«Прощай, немытая Россия...»)	59
Айнæг («Утес»)	60
Быцау («Спор»)	61
Фын («Сон»)	65
Сæ кæрæдзи уарзтой...	
(«Они любили друг друга...»)	66
Сыфтæр («Листок»)	67
Æз фæцауыны иунæг æмæ суссæй...	
(«Выхожу один я на дорогу...»)	69
Пахуымпар («Пророк»)	70
Дæу уарзыныл нæ фæкæнын æз мæт...	
(«Нет, не тебя так пылко я люблю...»)	71
Хъæдын дзуар рагъыл («Крест на скале»)	72
Уазæг («Гость»)	73
Уæхи сæрылхæцæг Литвайæн...	
(«Опять, народные витии...»)	76
Мæ фидæн у ныгъуылдау тары...	
(«Мое грядущее в тумане...»)	78
Кавказ, – дунейы карз падцах, йæ сæр...	
(«Тебе, Кавказ, суровый царь Земли...»)	79
Недопетая песня России	80
Ответы на анкету «Вопросов литературы»	
в связи с 150-летием Лермонтова	101
О книге А. Марченко «М.Ю. Лермонтов»	104

Фæззыгон хуымыл уады футт куы 'ртæфсы...	
(«Когда волнуется желтеющая нива...»)	25
Кувæн ныхас Хуыцауы мадмæ («Молитва») ..	26
Цæгатмæ хуссар бæстæй, дардæй...	
(«Спешу на север из далека...»)	27
Кæсын æз фидæнмæ тæрсгæйæ...	
(«Гляжу на будущность с боязнью...»)	29
Хъусын дæ буц хъæлæс...	
(«Слышу ли голос твой...»)	30
Сагъæс («Дума»)	31
Кувæн ныхас («Молитва»)	33
А.И. Одоевскийы рухс номыл	
(«Памяти А.И. Одоевского»)	34
Вæййы – мæ алы фарс чыртæ-чыртæй	
фæуынын... («Как часто пестрою толпою	
окружен...»)	37
Зæрдæхаст, æнкъардæй	
(«И скучно, и грустно»)	39
Мæй ыстъалыты æхсæн...	
(«Посреди небесных тел...»)	40
Ис ахæм ныхæстæ... («Есть речи – значенье»)...	41
Цæй тыххæй дæн æнкъард («Отчего»)	42
Арфæ («Благодарность»)	43
Тарæй хæхты тигътæ... («Горные вершины...»)...	44
Мигътæ («Тучи»)	45
Валерик («Валерик»)	46
Фæдзæхст («Завещание»)	55
Фыдызæхх («Родина»)	57

Ныхас Кавказмæ

Кавказ, адджын мын дæ нырмае дæр,
Сæрибары быуат, дзæбæх!
Ды дæр фыдамондæй хъуырмае дæ, –
Дæ туджы сæвдылди дæ зæхх.

Тæрсын, миййаг рæхджы дæ хæхтæн
Куы айхъуыса æваст сæ хъæр:
Нæ царды додойаг фыдæхтæн,
Куы 'рдомой цыт, зæрин, ызгъæр?..

Кавказ, дæ ивгъуыд ма улæфы
Тыхæй, фыдуавæры ныцъæх;
Дæ сæрибар сындæггай сæфы,
Нæ низ æй аууæрста дзæбæх...

Фæндийаг

Цæуылнæ дæн мæргътæй, – нæ быдыры сынт,
Ныртæккæ мæ сæрма уый тарæй фæзынд?
Цæуылнæ у арвмæ ыстæхын мæ бон,
Уым хибарæй раин æхсæв æмæ бон?

Ныгуылæн, ныгуылæнмæ атæхин уæд,
Мæ фыдæлты зæххыл æз нал кæнин мæт.
Уым хæхты хъæбысы сæ уæзæг ысхæд,
Ысты уым æнæркаст уæлмæрдды ныгæд.

Афтид къæсы къулыл ныххус и сæ уарт,
Ысызгæ йæ фарсмæ сæ цирхъ дæр, сæ кард.
Сæ цурты тæхин æз, æмбæхсин мæ хъыг,
Сæрфин сын мæ базыры сисæй сæ рыг.

Шотланды фæндырæн æрцæвин йæ хъис, –
Кæд фехъусин уымæн йæ зæрдæйы рис.
Æцæг, уый куы фена йæ уазæг у иу,
Уæд уайтагъд фæуадздзæн йæ хъæрзын, йæ ниуд.

Æвæстаг – мæ бæллиц, мæ лæгъзтæ, мæ мæт, –
Кæд кодта лæджы кой фыдæгъдау хъысмæт?..
Мæнмæ у мæ фыдæлты бæстæ хæрз дард,
Æвæлмон уæрæх денджыз не ‘хсæн æрцард...

Хъæбатыр хæстонтæн сæ фæстаг фæдон
Æрвиты кæйдæр зæххыл хитгæ йæ бон.
Æз райгуырдтæн ам, фæлæ... удæй – дæрдаг..
Тæхуды куы фестин æз сау сынт хъæддаг!..

СÆРГÆНДГÆ:

Кавказ	3
Кувын Хуыцаумæ («Не обвиняй меня всесильный»)	4
Нызас Кавказмæ («Кавказу»)	5
Фæндийаг («Желание»)	6
Фыд æмæ фырт... Сæ хъысмæт уыд æвирхъау.. («Ужасная судьба отца и сына»)	7
Мæ хæдзар («Мой дом»)	9
Хур («Солнце»)	10
Кавказы æрвонцъæх бæрзæндгæ.. («Синие горы Кавказа...»)	11
Нæ дæн æз Байрон, дæн æндæр.. («Нет, я не байрон, я другой...»)	13
Романс («Ды цæуыс, мæ хур, хæцынмæ...») («Ты идешь на поле битвы...»)	14
К* («Хъысмæт нæ сиу кодта æвæндæй...») («Мы случайно сведены судьбою...»)	15
Фæнды мæ рацæрын æнкъардæй («Я жить хочу, хочу печали...»)	16
Пæлæзджын нау («Парус»)	17
Юнкеры лæгъзтæ Хуыцауæн	18
Хъæз («Тростник»)	19
Поэты мæлæт («Смерть поэта»)	21
Ахст лæджы сагъæс («Узник»)	24

Третье. На сс. 42–43 автор делает сопоставительный анализ переводов «Тьмы» Байрона И.С. Тургеневым и Лермонтовым. Автор считает, что Лермонтов перевел лучше, Тургенев выглядит стилистическим старовером, хотя разница между переводными текстами незначительна.

Предпочтение Лермонтову отдается справедливо, но несправедливо вот что: автор не замечает, что Иван Тургенев переводит стихи стихами же, а Лермонтов дает прозаическое изложение стихов. Он не стеснен ни размером стиха, ни поэтическим синтаксисом. И, стало быть, сопоставление неправомерно, Тургенев и Лермонтов находятся не в равных условиях. Для демонстрации же стилистической находчивости и изобретательности Лермонтова достаточно сравнение перевода с оригиналом, привлекая отдельные примеры и из перевода Тургенева.

А.М. Марченко написала отличную книгу о личности Лермонтова, о человеке и поэте. Исследовательский талант в книге счастливо сочетается с талантом повествователя-стилиста. Сугубо научное исследование, чуждое какой бы то ни было беллетризации, – такова книга, но читается с необыкновенным интересом, как роман, написанный в ярком стилистическом ключе и оригинально скомпонованный. С чистой совестью и с чувством читательской радости рекомендую рукопись книги А.М. Марченко «М.Ю. Лермонтов» к изданию.

1.02.1982 г.

* * *

Фыд æмæ фырт... Сæ хъысмæт уыд æвирхъау:
Цæрæнбонтау мæлæнбон дæр иппæрд:
Кæрæдзийæ сæ адих кодтой, цирхъау, –
Æнаххосæй сæ дыууæ дæр æфхæрд...

Мæ фыд, дæуæн дæ цард фæци ысгуйхтæй,
Æрцыд дæ бæллиц – рагбонты мæлæт.
Хуыцау зæгъæт, æз дæр куыд уон сæ къухтæй
Рæхджы бон мард, – гъе уый та дын мæ мæт.

Ныббар мын ныр, кæй нæ фæдæн дæ цуры, –
Мæ хæстæджытæм ахæм уыд фæндон,
Цæмæй дæм æз нæ уæндыдаин дзурын,
Дæ фенын дæр нæ уыдаид мæ бон.

Фæдзæгъæлы сæ буц фæндон, нæ рауад:
Кæрæдзийæн мах не систæм ызнаг,
Æцæг, нæ цард – фыдох, нæ уавæр – рауат,
Уæддæр, мæ фыд, нæ фæдæ ды хъæстаг.

Дæу хъал адаем былысчылаæй æфхæры,
Фæлæ цы сты сæхæдæг та?.. Мæнгард,
Кæрæдзи цурынц дам-думты цæхæры,
Афтид æмæ æнæгъдау та – сæ цард.

Ды алыгъдтæ сæ хъыг, сæ цин, сæ райæ,
Зæххон цардæй фæиппæрд дæ бынтон;
Дæ бонтæ 'рвыстай рох æмæ тæргайæ,
Дæ разы байгом дунейы зындон.

Уым – хъызæмар, уым – дудгæ боны 'рфæнтæ,
Фæлæ уæддæр ды не 'ркодтай фæсмон;
Дæ масты сæр – сæ чъизи ми, сæ фæндтыл
Кæй нал ыскасти арвы къуырфы бон.

Цымæ ныр дæр нæ хъыг кæны дæ зæрдæ
Кæй бастъæлди дæ раздæры фæндон,
Кæй нал ысты кæддæры рухс изæртæ,
Æви мæ ды ныр нал уарзыс бынтон?

Кæд афтæ у, уæд у мæнæн уæлæрвтæй,
Цы зæххыл цæрын, уый хуыздæр, уæлдæр;
Мæ бон – фыд бон, фæлæ нæ цæрын сæфтæй,
Мæ зæхх та уарзын дунейæ фылдæр!

Первое. Мне, кавказскому горцу, а мы горцы Кавказа считаем Лермонтова своим поэтом, хотя он и писал по-русски, в книге Марченко недостает Кавказа. Я хочу сказать вот что: в юношеской лирике и особенно в многочисленных поэмах, написанных до 1834 года, Лермонтов с необычайным упорством и постоянством пытается выразить свой идеал героического человека-деятеля. Иначе говоря, все эти годы шел внутренний интенсивный процесс «шлифовки» героического деяния и героического характера (в стихах, поэмах, прозе – «Вадим»), а это требует раскрытия, исследования. Это поможет основательнее выявить все многообразие свойств характера, личности поэта, который уже в свои восемнадцать лет был убежден:

*Я рожден, чтоб целый мир был зритель
Торжества иль гибели моей.*

Второе. На сс. 16–17 автор сближает мысль Лермонтова в «Молитве» (1829) о независимости поэта от быта (Земли) и «узкого пути спасенья» (от Неба) с монологом Сальери: «...ужель он прав И я не гений? Гений и злодейство Две вещи несовместные...» Думаю, что этот пассаж надо снять, тем более что этот мотив в книге не разрабатывается, лишь затронут слегка. Ведь у Пушкина искусство (гений, талант) несовместно со злодейством. Несовместность же искусства, поэтической миссии с бытовой нравственностью (у Лермонтова) имеет иную природу, сближать их неправомерно.

как первый опыт создания образа героя своего времени, сопоставительный анализ «Родины» и отрывка из «Евгения Онегина», отрывков из «Героя нашего времени» и «Путешествия в Арзрум» и т.д.).

В последних главах книги (главы шестая и седьмая) автор последовательно повествует о двух ссылаках Лермонтова на Кавказ, о роли Кавказа в творческой судьбе писателя («открыл подлинный Кавказ»), о творчестве его в 1838–40 годах, годах его поэтического триумфа, наконец, о второй ссылке поэта и его гибели на дуэли с Мартыновым. Но и здесь сквозной темой является, прежде всего, исследование характера поэта, т. е. та сверхзадача, которую автор поставил перед собой с самого начала, задумав книгу о Лермонтове.

В итоге исследования перед нами встает образ великого художника и мыслителя и необычайной человеческой личности во всем реальном величии, блеске и обаянии. Снятие легендарных прикрас и романтических поэтизмов с облика поэта, глубинное исследование структуры характера и особой лермонтовской логики поведения заставили «сиять заново» величавый героический образ Лермонтова. Исследователь одержал бесспорную творческую победу.

И все же вопреки внушению известной половицы позволю себе высказать несколько замечаний и пожеланий.

Мæ хæдзар

Мæнаен хæдзар зæххыл кæмдæрид ис,
Цы ран фæхъуысы дардыл зарæг.
Цæрджытæй – йедзаг, фæлæ ма кæ дис, –
Поэты ничи у хъыгдарæг.

Ыстъалытыл ысныдзæвы йæ сæр,
У къулæй къулмæ тынг даргъ фæндаг,
Фæлæ йæ барыс, уæд йæ мидæг цæр,
Æмæ йæ бар дæ уд, дæ фæндтæй.

Лæджы зæрды рæстдзинад у цæраг,
Ыстæй рæстаг хъуыды, æнусон,
Æмæ уый у æнæкæрон, æрдаг, –
Дунейы улæфт, мадау, хъусы.

Мæ хæдзар уымæн у æрвон цæрæн,
Æрцыд мæ зонд, мæ удæй арæст.
Вæййын дзы æз æд хъызæмар сæрæн,
Мæ хъуыды уым хæдбарæй байрæст.

Хур

Зымæгон хур æрвон æрфæнты
Куы сисы – сау рæсугъд! – хæтын,
Уæд уый фæлурс миты гуылфæнты
Дзæгъæлы байтауы йæ тын.

Раст уыйау, сонт чызгай, мæныл дæр, –
Цы фæнды мæм аивæй дзур,
Цы фæнды мæ рæвдау дæ уындæй, –
Мæ царды не скæсдзæни хур...

ный, с кем он желал помериться силой, хотя и знал или именно потому, что знал, что Пушкин – «дивный гений». Поэтому «Смерть поэта» не только памятник всероссийскому горю, но и личному горю Лермонтова. В этом автор убеждает своим тонким анализом стихотворения, выявляя в нем личные элегические мотивы.

Такое внимание к пушкинской теме задолго до написания «Смерти поэта» прямо-таки было необходимо. Такое освещение дальних подступов к подвигу поэта делает этот подвиг не случайным поступком, естественным для каждого подлинно русского поэта той поры (ведь известно, что стихи о Пушкинской трагедии написал не один Лермонтов, да и пострадал не только он за такие стихи, но подвиг совершил все же один только Лермонтов), а истинным подвигом, к которому он был подготовлен всем существом – и логикой творческого развития, и логикой характера, и силой личного пристрастия, особого пристрастия к гению Пушкина.

Исследователь поступил правильно, не обрывая пушкинскую тему на разговоре о «Смерти поэта», а продолжая изучать ее роль в дальнейшей творческой судьбе Лермонтова. Анализируя события жизни и явления творчества поэта в период его первой ссылки на Кавказ и по возвращению из ссылки, автор вновь и вновь обращается к Пушкину и его творческому наследию в связи с новыми творческими устремлениями Лермонтова («Княгиня Лиговская»

разлуки с Лопухиной исследователь опять-таки занят разгадкой своеобразной логики характера поэта. Глава об испытании характера любовью, по сути дела для лермонтовского понимания «скучными песнями земли», написана прекрасно, тонко, сложно и неотразимо убедительно.

История создания «Маскарада» исследуется не только как испытание характера «светом», его интригами и пошлостью, не только как опыт постижения света, но еще и с одной подспудной мыслью – отыскать не только творческие предпосылки к созданию «Смерти поэта», но и чисто биографические мотивы, подготовившие Лермонтова к его подвигу. Марченко видит в «Маскараде», в истории ее создания кроме всего еще и пушкинскую тему в жизни и творчестве Лермонтова. Правда, она, как и полагается в таких случаях, осторожна и предупреждает: «речь идет не о буквальном описании «истинного происшествия», но лишь о том, что «Смерть поэта» – отклик, реакция на кровавый финал пушкинской драмы. Начало ее отразилось в «Маскараде» (с. 154). Вот именно – «отразилось». На это у исследователя, по моему, имеются все основания.

И дело даже не в истории написания «Маскарада», а в том, что автор книги убеждает читателя, что 1835–36 годы Лермонтов как бы готовился к встрече с Пушкиным, присматривался не только к его творчеству, но и к его личности, ведь для него Пушкин был единствен-

* * *

Кавказы æрвонцъæх бæрзæндтæ, салам уын, зæрдиаг! Мæн мæ сабийы бонты рæвдыдтат, уæ удиппæрд рæгътыл мæн фæхастат уæ армы; æврæгътæй мын дардтат рæу дарæс, уæларвтæ мын амыдтат уарзын, æмæ æз уæдæй нырмæ мысын сымах æмæ ирд арв.

Уæ, æрдзы падцахбадæн кады бæрзæндтæ, уæ тигътæй, фæздæгау, фæтæхынц æрвнæрæн æврæгътæ. У цъуппытæй арвмæ, нæ радтæгмæ чи скуывта иу хатт, уый царды мæт нал ис, кæд уыцы уысм буц уыд йæ цардæй, уæддæр!..

* * *

Сæуæхсиды рухсмæ æз алы хатт æддейуæй кастæн Кавказы къæдзæхтæн сæ миттæ, сæ ихтæм; æртгывтытæ кодтой-иу уыдон сæууон хуры рухсмæ, æмæ-иу зындысты раст уардигъ-уыз ирдæй, сæ бынмæ та талынг сындæггай ивзыди æмæ-иу уæд бæлццæтгæ загътой: ыс-бон и! Сæ цæсгом сырх кæй уыд сæумайæ, къæмдзæстыг чызджыты цæсгомау, сæхи найгæ уыдон æввахсмæ куы суынынц лæппулæг, сæ гом риутæ æмбæрзын истæмæй сæ къухы куы нал бафты, гъе уæд.

Æдт, куыд уарзын, Кавказ, уæд дæ уады, тымыгъзæссæг уады цæлхытæ! Куыд-иу сын фæзмыдтой сæ хъæлæс кæмтты лæгæттæ зæллангæй, раст мæнæ æхсæвгæстæ тарстæй куыд хъæр кæнынц, афтæ.

Дыргъобауы тенкайыл æрзайы бæрзонд бæлас иунæг, дымгæ йæ зæхмæ æртасынмæ хъавы, фæлæ йын нæ комы... Науæд комгæрон райдзаст сæндон; йæ цурты та къахвæндаг уæлбырц кæдæмдæр ызгъоры; йæ дæлбыл чысыл дон æнæном, йæ фынчылтæй хъазгæ фæуайы, ыстæй уæд æвиппайды топпы хъæр райхъуыст, йæ уæлвæд фæвзæрд зæрдæйы тас: уый цуанон ныццафта цыдæр сырдыл топп æви ме знаг, фæлынд лæг мæ разы кæд бады... æппæт дæр, æппæт дæр хæрз аив у ацы бæстæйы – Кавказы!

Йæ уæлдæф сыгъдæг у, æнæлаз, раст сабийы куывдау Хуыцаумæ. Ам адæм, раст уæлдæфы мæргътау, сæрибар, æнæмæт сæ царды. Хæцынмæ цæттæ сты сæ сабийы бонтæй фæстæмæ, сæ уды фæндийаг сæ саулагъз цæстæмгтыл бæрæг у, фыстау. Сæ чызджытæ, се ‘фсинтæ фæздæджын хæдзæртты, сыджытдзар, хъæзæмбæрзт къæсгонды æмбæхсынц, лæгтæн сæ гæрзтæ хæстæввонг кæнынц, алдымбыдæй дарæс фæлындзынц, – æнцад-æнцад сæ удтæ ивайынц, – фæнды сæ цыдæртæ, цæмæдæр зæрдæйæ бæллынц, хъысмæты рæхыстæ нæ зонынц æппындæр.

нуть Московский университет и поступить в школу гвардейских юнкеров, как бы отказаться от литературного поприща, к которому так целеустремленно готовился, и стать воином.

Внешне все кажется случайным, неотвированным, но это лишь внешне, с точки зрения обычного здравого смысла. По логике же Лермонтова все естественно. Крутой поворот судьбы предпринимается осмысленным волевым усилием. Происходит испытание самого себя самыми «скучными песнями земли», всем земным в его самой грубой форме, происходит своеобразное опрощение, становление таким, как все. Но в то же время Лермонтов силой воли сохраняет независимость своей «жажды песнопенья», исподволь укрепляет свою готовность к подвигу. Ведь подвиг, его свершение зависит не только от субъективной готовности, но и от объективного случая, предвидеть же характер этого случая невозможно и поэтому необходимо быть готовым к ситуации любого ряда.

От двух «страшных лет» пребывания в юнкерах Лермонтов переходит как бы к испытанию себя на «светскость», к познанию света и неба изнутри, ведь эти два понятия в поэтике Лермонтова всегда были на одной шкале ценностей – «И свет не пощадил – и бог не спас!»

В этих главах (в 3 и 4-й) автор свое внимание сосредоточивает в творческом плане на драме «Маскарад», в биографическом – на взаимоотношениях с В. Лопухиной. В истории любви и

декабристское время и страсть к песнопенью, понятая как единственное и пожизненное призвание, самим поэтом осознано было рано. И в творческом плане как романтическая антитеза – небо и земля. Это стало как бы и внутренней пружиной логики личного поведения. С одной стороны, непокорство быту, «скучным песням земли», а с другой – и небу, неприятие «тесного пути спасенья». Противостояние и небу и земле имело при этом высокое оправдание, было не романтическим своеволием, а самозащитой. Юный поэт оберегал независимость своего призвания – «страшной жажды песнопенья». Ведь не только «скучные песни земли», но и «звуки небес» звали на «тесный путь спасенья», а на этот путь можно было ступить лишь после потери своего призвания, после разрушения характера, – «преобрати мне сердце в камень».

Такая позиция, такое непокорство, противостояние естественно вели к формированию героического характера, железной воли, призванной управлять поступками, направляя их к осмысленной цели. Это же вело и к сознанию единственно ответственным лицом за свою судьбу самого себя.

Управлять силой воли и деятельного ума не только своими поступками, но и своей Судьбой, – вот какова необычная, дерзкая логика жизненного поведения Лермонтова. И в свете этой логики легко и естественно объясняется решение 18-летнего Лермонтова вдруг поки-

* * *

Нæ дæн æз Байрон, дæн æндæр, –
Нырма нæ ахъæр и мæ диссаг.
Цæрын æз, уыйау, тард, æнтъæрд,
Фæлæ дæн удæй та – уырыссаг.

Мæ цард, мæ бон фæуыдзæн раздæр,
Мæ зондæн – кадавар йæ фæд:
Мæ рухс фæндтæм кæсы цы-карздæр
Мæ уды удрабын мæлæт...

О, фурд, кæрзмаст, дунемæ ма хæсс
Дæ хъаст, дæ рисс, дæ хъысмæт сау, –
Зæххыл дын чи айсдзæн дæ сагъæс?
Æрмæст дæр æз æмæ Хуыцау!..

Романс

1.

Ды цауыс, ма хур, хэцынма,
Æма хъус ма кувд, ма зынма, –
Мыс-иу, ма хур, маэн.
Дæу дæ хæлар кæд фæсайа,
Цардæй кæд дæ уд нæ райа,
Маст æма хъыгæй æууайа,
Дард бæсты дæуæн,
Мыс-иу гъеуæд маэн.

2.

Исчи дын мийгаг куы 'вдиса
Искуы иу ингæны диссаг
Де 'хсæвы фынаен,
Зæгъгæ, иу чызгай фæсайды,
Амард æма ам æфснайд у
Рох, æгадæй... Уæд лæгау ды
Дард ран рухс нывæн
Мыс, хæларау, маэн.

3.

Искуы раг бонтæ дæ зæрдыл
Кæд лæууой æмыр изæрты,
Тарф фынау, дæуæн;
Хъуыса дам кæцæйдæр зарын,
Уарзты цин, йæ хъыг, йæ сау рын,
Уæд дæуæн ма рухс фæнд хъарын –
Фыны мын уæддæр
Мыс ма иунаг сæр...

Сюжет своего повествования Марченко строит внешне в полном согласии с хронологической канвой краткой жизни поэта, не столь уж богатой событиями, но предельно насыщенной внутренними исканиями.

В первой главе мы знакомимся с детством и юностью поэта. При этом автор в причудливой композиции подает все факты, но строит повествование исключительно занимательно. В то же время незаметно для нас, исподволь подводит к сердцевине рано сформировавшегося, цельного и могучего характера. Характера, в котором, по верному наблюдению автора книги, основной доминантой выступает Гордость: «гордость составляла костяк его мощной и цельной натуры» (с. 5). И это не обычная гордость, а «гордость лермонтовской пробы», иначе говоря – независимость, вольнолюбие, непокорство, противостояние, которое позднее будет осознано как «с небом гордая вражда», как героическая воля, готовность к подвигу.

Больше того, автор убедительно говорит о том, что в лермонтовском характере естественно уживались такие черты, как стремление к практической волевой деятельности («деятельный ум») и «страшная жажда песнопенья». Иначе говоря, это генетически «столыпинское и арсеньевское начала». И, главное, это слияние несовместимых, казалось бы, начал, стремление к активной, деятельной позиции в атмосфере всеобщей общественной апатии в после-

характера поэта приводит к оригинальному раскрытию внутренней структуры личности, логики его психологических, эмоциональных и волевых реакций на окружающую среду. Такое постижение Лермонтова ни в чем в принципе не противоречит наиболее выверенным представлениям о нем, но в то же время он предстает перед нами в новаторском освещении.

Любопытно отметить, что Марченко так искусно ведет свое повествование, что и нас, читателей, делает прямым соучастником своей интерпретации, своего проникновения в глубинные слои характера героя. И убеждаешься, что искусство здесь не в манере подачи, изложения фактов и аргументов – хотя надо сказать, что автор, безусловно, обладает вполне уже сложившимся оригинальным стилем повествования и сюжетосложения, – а в умении видеть и отыскивать в сумме известных фактов такие невиденные до него сцепления и схождения, которые по-новому освещают глубинный смысл и логику как отдельных поступков, так и всей линии поведения исследуемой личности.

И все это приводит к тому, что мы, привыкшие к традиционной трактовке этих явлений, невольно забываем о своем укоренившемся в сознании стереотипе и с благодарностью принимаем новое внушение, новое представление о характере любимого поэта, понятного и проанализированного в единстве и противоречивости структуры.

К*

Хъысмæт нæ сиу кодта æвæндæй, –
Æмæ мах баистæм хæлар
Æнæ æрбаймысгæ æфсæндтæй,
Æцæг, нæ фидæн нæу нæ бар!..

Раст афтæ уалдзæг митдон уайы,
Уæд дзы бæлонгъуыз арв зыны, –
Йæхи уый улæнты фæнайы,
Кæдæмдæр ивылды тырны.

Цæй, зил мæ сæрмæ, тар æврагъау,
Кæрзмаст хъызтау, фæу мæнæн,
Цæмæй мæ тохы бон ныддаргъ уа,
Хæстон гуырд сонт лæг хоной мæн.

Мæ ныв у, – Дуне хъуамæ дзура
Мæ кадæл, гъе мæм уа хæрам.
Æцæг, ды дæ, мæ хур, мæ цуры,
Уæд ницы сты сæ цыт, сæ дам.

Сæ зонд мæ зарæгмæ нæ баххæст,
Мæ уынд дæр сын нæ уыд æхцон:
Сæ бон нæу бамбарын мæ сагъæс,
Мæ циныл цин дæр нæу сæ бон.

* * *

Фæнды мæ рацæрын æнкъардæй, –
Фæци маен амондджын хъысмæт:
Рæвдыд æгæр æййæфтон цардæй
Æмæ ныр хъуамæ ‘взарон мæт.

Ныр афон у, уæздан рæвдыдæй
Фæиппæрд уон, цæрон фыд ран...
Цы у поэты цард æвдыдæй,
Гъе, циу æдзæмæй океан?

Поэт цæры, уæд маст, фыд рынæй, –
Æвæлмон цард æм нæу нымад:
Уый зарæг самайы йæ зынай,
Лæвар нæ агуры уый кад.

лектику характера, мощного и цельного, и в то же время сложного по структуре.

Правда, автор нигде установочно не формулирует исследовательскую направленность своей книги, но о ней красноречиво свидетельствует все повествование, к тому же и в отдельных репликах прорывается эта мысль. Так, на странице 22 – «понять Лермонтова», при этом речь идет не о произведениях писателя, а о типе его жизненного поведения. На странице 256 – «постичь Лермонтова или хотя бы понять логику его поступков».

И надо отдать должное исследователю, и постичь структуру характера поэта в целостности и противоречивости, и понять логику его поступков удастся в высокой мере убедительно, доказательно и пронизательно. Это тем более отрадно, что автор книги нигде не идет на поводу своей интуитивной пронизательности. Свои догадки Марченко высказывает не раньше, чем находит им подтверждение в логике самых разнообразных фактов бытового, литературно-творческого, психологического и этического ряда. Только там, где перекрещиваются показания самых различных свидетельств, она обнаруживает истинную суть прихотливой логики поступков своего героя. Кстати, надо сказать, что этому искусству постижения характера автор книги во многом учился у своего героя – у Лермонтова-психолога, у Лермонтова-человековеда. И этот путь научного постижения

О кнѳге А. Марченко
«М.Ю. Лермонтов»

Внимательно прочитал машинопись книги «М.Ю. Лермонтов», 275 страниц. Автор книги Алла Максимовна Марченко в характеристике не нуждается, она известный критик и исследователь русской современной и классической поэзии, да и не только русской. И Лермонтовым занимается давно и успешно. Новая ее работа также посвящена Лермонтову.

Это на первый взгляд – оригинальное монографическое исследование жизни Лермонтова. Но это не биография, не жизнеописание и не очерк творческого пути писателя. Хотя в книге есть и то и другое, но это прежде всего или единственно **исследование характера поэта**. Имею в виду не определение жанра книги, а суть оригинальности исследования.

О Лермонтове, о его жизни и творчестве написано много книг и среди этого множества книг и статей целый ряд талантливых исследований. Но надо сказать, что такого исследования, такой книги еще не было. И дело вовсе не в том, что Алле Марченко удалось обнаружить новые факты и материалы. Напротив, в этом плане А. Марченко исходит из давно или недавно установленных и научно выверенных фактов. Новизна же и оригинальность исследования в том, что автор попытался вскрыть диа-

Пәләзджын нау

Æд пәләз нау ис фурды ‘ууәрстәй,
Кәны әрвгъуыз мигъы фәдис!..
Цымә цы агуры тыгъд бәсты,
Сәхимә йын цымә цы ис?..

Уад ниуы, улән систа хъал цыд,
Ныкъәдз и науы цәджындз, рыгъд...
Уый амонд н’ агуры йә балцы,
Нә дәр йә амондәй фәлыгъд!

Дәл-нау у фурд дзәнхъирд, тән цадау,
Уәл-нау зәрин тын у әдзәм...
Нәрәмон, уый – әнувыд уадыл,
Цыма йын уым әнцой уыдзән!

Тонкеры лæгъзмæ Хуыцауæн

Хуыцау, уæларвæй
Æз кураг дæн, –
Уынгæг хæлафæй
Куыд хизой мæн.

Гæппæй, фыр цыдæй
Æз дæн фæлмæст, –
Ныр сæ æвыдæй
Куыд уон ирвæст.

У карз нæ хистæр,
Гуыппой – йæ къах,
Йæ сонт хъыллистæй
Ысцух кæ мах.

Æмæ ма иу хорз, –
Нæ дæн фыдуаг,
Уæд мын фæссихор
Улæфт куыд уа.

Хуыцау уæларвон,
Кæд дæн æвзæр,
Уæддæр мæ абон
Хъæуы дæ сæр!..

словно собственное сердцебиение, – вот, по-моему, главное, что сближает Лермонтова с нашим временем. Эти черты его поэзии и человеческого характера очень близки и очень нужны людям и искусству середины XX века.

Есть в нашем фольклоре такая примета героя: переходя реку вброд, «безумство храбрых» идет самыми глубокими местами, «позорное благоразумие» же трусов ищет мелководье. Лермонтов – герой по характеру своего художественного гения и по своей человеческой сути. Родись он на Кавказе, в горской среде, о нем бы сложили народно-героическую песню, как о достойном бессмертия.

3. Мне, рядовому стихотворцу, не пристало говорить о роли Лермонтова в моей «творческой биографии». К величию гения такое суждение ничего не прибавило бы, а рядового завело бы в необозримую толпу тщеславных. В горах принято считать, что только гора с горой и звезда с звездой говорит. Я же могу сказать одно: с той поры, как научился понимать русскую речь, я слушаю и, как мне кажется, слышу голос этой великой звезды на поэтическом небосклоне человечества. И стараюсь, «как слышу, так передавать» его на родном языке.

Июль, 1964 г.

Поэт сам ясно сознавал свое родство с Кавказом:

*Приветствую тебя, Кавказ седой,
В твоих горах я путник не чужой.*

В наших горах он навеки свой как гениальный поэт и мужественный искатель свободы. «Наши великие поэты» – сказал о Пушкине и Лермонтове один из самых значительных художников кавказских гор второй половины XIX столетия Коста Хетагуров. Памяти любимого поэта он посвятил два стихотворения, написанных на русском языке.

Поэзия Лермонтова – певца гор, свободы и героического характера, – для всех поэтов горских народов Кавказа, в том числе и для потомков Коста, одна из тех немногих вершин, на которую ориентируются они в своем восхождении в искусстве слова.

2. Значение Лермонтова в наш век не измерить ни очевидным влиянием на отдельных поэтов, ни тем, что его произведения вошли в эстетический обиход нашего современника.

Героический пафос его поэзии, его изумляющее мужество гражданина и мыслителя, страстные искания истины, человеческой свободы от социально-политических, нравственных и психологических оков, от интеллектуальной тирании и вековых предрассудков; его масштабное мышление, смело объёмляющее века и народы; только гению присущий дар чувствовать тревоги и страдания человечества,

Хъæз

Кæсагахс иу бон рохстæй
Сæ доны был ныкъæдз.
Йæ разы дымгæ хоста,
Къæцæлтау, хъæзыл хъæз.
Уый иу хъæзы хуыскъ хæтæл
Ыслыг кодта быныл:
Йæ иу ком – армæхгæдæй,
Ис иннæуыл – йæ был.

Æмæ дын хъæз куы сдзурид,
Æрхуым удау, дзæбæх:
Йæ хъæлæс – мастæй цурыд,
Хъæрзы йæ дзырдмæ зæхх.
Дзырдта уым хъæз æргомæй:
«Лæппу, мæ фарс фæу;
Дæ сонт хæтæлы комæй
Кæуы мæнæн мæ уд.

Æз – сау рæсугъд, æнамонд,
Фыды усæн – æххуырст,
Уæддæр мæ нывы сау бон
Нæ кодта мæн зынгхуыст.
Æрмæст кувдтон мæ мадыл,
Æдзух ыл кодтон мæт;
Бæллыдтæн-иу, мæн мардæй
Куы ахæссид мæлæт...

Мæ фыды усæн раздæр
Уыди кæмæйдæр фырт.
Уыд бир-бирæгъæй карздæр,
Хуыдтой йæ адæм сыр.
Æмæ дын иухатт иумæ
Уыдыстæм донбыл мах.
Кæсынæй доны симдмæ
Мæн нал хаста мæ къах.

Дзырдта, кæй у æердийæ
Мæныл кæйдæр хъæбул,
Уыдтон æз та: фæнды йæ –
Куы йын уаин хæзгул.
«Нæ уыдзæн уый!» – куы загътон,
Уæд фелвæста йæ кард,
Мæ риуы йæ ныссагъта,
Ам бафснайдта мæ мард...

Мæ ингæны сыджытæй
Ысзади донбыл хъæз.
Йæ хуылфы – урс ыстджытæ
Æмæ æд хъарæг æз...
Кæсагахс лæг, уæздангъуыз,
Ныууадз дæ зарын, цæй:
Дæ бон мæнæн нау баххуыс,
Кæуын та де 'рдыз нæй.

петой песней». Да, песня его была не допета, но ныне весь мир зачарован этой недопетой песней России.

«Дружба народов» №10, 1964.

Ответы на анкету «Вопросов литературы» в связи с 150-летием Лермонтова

1. Дай оленю и орлу человеческий язык, все равно не ответили бы на вопрос: что значит для оленя родниковая вода в горах, для орла – небесный простор. Мне еще труднее выразить значение поэзии Лермонтова для родной мне осетинской литературы. Поэтический мир, созданный Лермонтовым, был и остается для всех писателей горских народов Кавказа тем непреходящим очарованием, которое сравнимо разве что со «странною любовью» к родным горам.

Лермонтов – прямой наш предшественник. Наряду с Пушкиным ему принадлежит честь художественного открытия Кавказа и «гордого горца», как сказал Ленин, по моему убеждению, под впечатлением образов, созданных Лермонтовым.

сильному монарху обвинения в убийстве национального гения, гневно заклеившего их палачами «свободы, гения и славы» России.

Героическое – это та особенность поэтического и человеческого характера Лермонтова, которая особенно гармонирует с идейными и нравственными исканиями нашего мужественного века.

Когда думаешь о колоссальной фигуре Лермонтова, каждый раз его образ невольно ассоциируется с образом «пленного рыцаря», созданного его же поэтической фантазией. Да, он был героем, и родился он на Кавказе, о нем сложили бы народно-героическую песню. Но в условиях России тридцатых годов XIX века он представляется скорее рыцарем, закованным в каменный панцирь николаевской реакции.

«Быстрое время» назвал он своим «конем неизменным». Ведь он мог «часто силой мысли в краткий час жить века». И этот «неизменный конь» вырвал из каменного плена и примчал к нам сквозь «веков завистливую даль» его железный стих и рыцарское благородство.

Вся мыслящая Россия дивилась необычайной силе гения Лермонтова, погибшего в самом начале своего могучего восхождения, и все-таки сумевшего так много совершить. Лев Толстой, сам обладавший безмерной творческой силой, восхищался: «Какие силы были у этого человека! Что бы сделать он мог!»

Максим Горький назвал Лермонтова «недо-

Поэты мæлæт

Поэт фæмард!.. – Хызта йæ намыс, –
Йæ цард уыд дам-думтæй сымæр.
Йæ риуы – зды, йæ фæдыл – тауыс,
Мæстæлгъæдæй æркъул йæ сæр.

Фыдæфхæрдæй урæдта алцы,
Сæ фыдгойæ куы сæнад цард,
Уæд уæлдæртæн сæ ныхмæ рацыд,
Хъæстон лæгау... æмæ фæмард.

Уый амардтой, цы ма у хъарæг,
Кæнæ ыстауæн ныхас, цыт,
Гъе, н' азым бамбæхсынæн зарæг?..
Хъысмæты сау тæрхон æрцыд!

Сымах ыл н' ауæрстат æфхæрдæй, –
Йæ фарн, йæ аивмæ хæлæг,
Уæ хуылфы сусæг цин йæ мардæй, –
Уæ сау фыдæхæн нæй нымæг!

Цæй, цин кæнут, нывæндут аргъау, –
Йæ цард уыд хъызæмар, уæззау,
Йæ гений ахуыссыд, цырагъау,
Йæ ном, йæ кад – ыскодтой сау...

***

Йæ марæг нæм æрцыд бындзытты,
Йæ нæмыг уыд к'быхцыйæ хызт:
Йæ тутт зæрдæ тыхсын нæ зыдта,
Йæ армы дамбаца нæ рызт.

Б'стæй цы 'лгъыст ыстæм! Кæцæйдæр,
 Æндæр лыгъд бæлцæттæу, æрцыд,
 Кæд рауарид фæллæйттæ, цыт
 Лæварæй искæйтты æнцæйтты.
 Худт не 'взаг, не 'гъдауыл æдзух,
 Къуырмæ лæг, дурзæрдæ йæхæдæг,
 Нæ кад, нæ номмæ уыд фырхæлæг,
 Нæ зыдта, хурбонь сæтæлæг,
 Кæмæ иста, сырдау, йæ къух!..

***

Фæмард поэт – ныр ингæн дары
 Уый, уарзон лæппуйау, йæ тары,
 Кæддæр кæуыл ыскодта зарæг,
 Кæмæн уыд йе 'мыджыр йæ марæг,
 Æгъатыр салд зæрдæйæ, барæй.

***

Цымæ цæмæн цыди æргомзæрдæ хæларттæй
 Уый уыцы саузæрдæ, дзыхæй уæздан
æлдæрттæм,
 Куынае уыд уым цæрæн хæдбар удæн, лæгæн?
 Цæмæн радта йæ къух дæлæмæдзыд
фыдлæгтæм,
 Цæмæн æууæндыди сæ лæгъз дзырдтыл
хæлæгтæн,
 Куы йæ зыдта, кæй йын къахынц ингæн?..

Йæ дидин хъамбыд ын сынды быдæй фæивтой.
 Æцæг уыд сайынаен цыты нысæнттæй ифтонг,
Фæлæ йын сусæгæй йæ ных
Рæхуыстой судзинай хъæдтых;

своим творчеством, но и своим гражданским примером.

Еще современники восхищались не только «алмазной крепостью стихов», но и могучей натурой поэта, независимостью его характера, оригинальностью и смелостью мышления, его мужеством, всем его героическим обликом. Современники не знали всего объема его поистине подвижнического труда, но нас не может не приводить в изумление громадность его наследства, невероятного, казалось бы, для человека, погибшего в неполных двадцать семь лет – в возрасте, когда мы только завершаем общее образование.

Лермонтов с детских лет готовился к своему подвигу, к необычной судьбе, к жертвенному служению своим идеалам свободы. В юношеские годы он уже примеривал свои силы к таким гигантам, как Пушкин и Байрон. И было совершенно естественным его героическое выступление в дни гибели Пушкина, «Он начал сразу, как власть имущий» (Л. Толстой) и имел на это выстраданное в трудах и мучительных раздумьях право. Двадцатидвухлетний, до того неизвестный поэт создал «одно из сильнейших стихотворений русской поэзии» (Горький) и сразу стал законным преемником Пушкина, героем общественной и литературной жизни России.

Это был подвиг поэта и гражданина, дерзко бросившего в лицо дворянскому свету и все-

Думается, что В.И. Ленин, любивший и знавший поэзию Лермонтова, именно под впечатлением его художественных образов писал о «поэтическом национальном костюме» «гордых горцев».

* * *

Когда говорят о значении творчества Лермонтова для современности, то, естественно, называют, в первую очередь, глубину, силу и совершенство его произведений, подготовивших наряду с творчеством Пушкина и Гоголя могучий взлет русской литературы XIX века.

О силе влияния Лермонтова на последующее развитие русской национальной культуры признательно и восхищенно писали Белинский и Тургенев, Чернышевский и Добролюбов, Л. Толстой и Чехов, Горький и Ал. Толстой, Блок и Маяковский. Гениальная глубина и совершенство поэзии Лермонтова ныне общепризнанны во всем мире. Говорить еще раз об этом – значило бы лишь повторяться.

Непреходящее эстетическое и нравственное значение произведений Лермонтова, их патриотизм и высокая гражданственность бесспорны. Но Лермонтов и как тип поэта, как поэтический и человеческий характер поучителен и для нашего времени, для современного поэтического мира. Ведь поэт учит не только

Сæ марг ын бакалдтой йæ сыгъдæг уд, йæ рисыл,
Æмæ фæмарди лæг йæ мастисæн фæдисы...
Зыдта, фæсайыды сты йæ ныфсытæ æваст
Зыдта йæ, истой дзы фыдбыдзытæ сæ маст.

Ныр у йæ рухс зарæг æгомыг,
Мыггагмæ бандзыги йæ хъуыр;
Йæ къæсы дуар кæнын нæ комы,
Йæ дзурæнтыл æвæрд гуыдыр...

Сымах та сонтæй хъал бындартæ,
Мæнгард митæй цытджын фыдæлты фæд,
Уæхи цæмæн хæссут мыггагсæфтты уæлартæй,
Лæгау куынаæ кæнут сæ быны сæфтыл мæт?!
Цымæ цæмæн тыхсут падцахбадæнтыл
бардзæй,

Сæрибар, генимæ цæмæн исут уæ кард!
Цæмæй цæрат хъæддаг æгъдауы хардзæй,
Нымады макуы уой Рæстдзинад æмæ Ард!..

Фæлæ ма ис нырдæр æрвон тæрхон, йæ разы
Бынтондæр ницы стут, бынмиз куыйтау,
тæрсут:

Йæ тæрхон ивыныл уæ хæзнатыл нæу разы, –
Уый зоны чи нæ у рæстаг æмæ хæрзуд!

Æмæ куы 'рцæуа уый, цы ма кæрддзæн уæ ныхас,
Уæд ногæй не 'рзилдзæн уæ дуг,
Фыдгулы сау гаккау, уæд бандæдзæн уæ ныхыл
Поэты уаз уæнгтæн сæ туг!

Ахст ладжы сагъæс

Радтут мын сæрибар хайæн –
Уый мын бауарзæт уæ цæст! –
Сауцæст, сау æрфыг чызгайы,
Дугъон – сау æфсургъ, æлвæст.
Æз уæд сауæсугъд чызгайы
Пъатæй буц кæнин, æррайау,
Гъей, стæй хъал уырсы – тæргæ,
Далæ быдырмæ – тæхгæ!

Оххæй, ахæстон зындзард у,
Гуыдыр дыуарыл æвæрд...
Сау рæсугъд дæр ардæм дард у,
Галуаны – йæ уат, йæ хæрд...
Æвсургъ зад кæрдæгыл хизы,
Дугъ, уæд та йæ барц фæризы;
Хъæлдзæгæй æвиты бон,
Нал зоны, цы у идон.

Дæн æз та æрхæндæг, иунаг,
Ахæстон къуындæг у, тар;
Цырагъыл дæр бафты зивæг,
Æмæ зæрдæ сисы сар.
Иу ма фæсдыуарæй хъуысы,
Хъахъхъæнаг къæрцхъус куыд хъуызы
Къул-къул н' алыварс уæндон,
Цалынмæ нæ расты бон...

Характерно, что сама война на Кавказе стала представляться ему бессмысленным кровопролитием, «трагическим балетом», как впоследствии расценивали ее и революционные демократы. Дело даже не в безнадежности сопротивления горских смельчаков регулярной армии империи – этот неравный поединок поэт расценивал как героический и воспевал его; дело не в исторической неизбежности победы более высоких форм цивилизации над патриархальной вольницей – это он знал еще в юношеские годы. Бессмысленной в глазах Лермонтова была гибель ни в чем не повинных людей с той и другой стороны, ибо сама цель войны – колониальный захват – была чужда поэту, его исканиям свободы. Отсюда его грустное размышление после кровавой валерикской битвы:

*И с грустью тайной и сердечной
Я думал: жалкий человек,
Чего он хочет!.. Небо ясно,
Под небом места много всем.
Но беспрестанно и напрасно
Один враждует он – зачем?*

Открытый Лермонтовым поэтический Кавказ, воинственные нравы его сынов, типизированные поэтом в целом ряде мощных характеров, произвели и до сих пор производят неотразимое впечатление, учат не только мужеству в исканиях свободы и воли, но и добрым, гуманным отношениям между людьми разных стран, языков и уровней культуры.

*Я вижу горные хребты,
Причудливые, как мечты...
И облачко за облачком,
Покинув тайный свой ночлег,
К востоку направляют бег –
Как будто белый караван
Залетных птиц из дальних стран...*

Когда зриаешь на необозримый круг чуть подернутых синей дымкой гор, опять вспоминается величественная картина:

*...в дымке, как вечные ступени
С земли на небо, в край моих видений
Зубчатою тянулись полосой,
Таинственной, синей одна другой,
Все горы, чуть приметные для глаза,
Сыны и братья грозного Кавказа.*

Как уже сказано, этот край интересовал поэта не только как источник художественного вдохновения. В первую очередь Кавказ представлял для него живой пример неравной и героической борьбы с самовластием. Здесь он искал реальное воплощение своего идеала героя, поборника вольности и свободы. Он создает целую галерею героических бунтарей от Хаджи Абрека до Мцыри, реальных типов горцев в романе «Герой нашего времени» и в лирических миниатюрах.

Стремление Лермонтова выделить в характере горцев прежде всего героическое служение вольности отчетливо сказалось в его творчестве.

* * *

Фæззыгон хуымыл уады футт куы 'ртæфсы,
Тыхдымгæмæ куы сисы зарын хъæд,
Кæнæ тæвд хурæй сыфтæрты куы 'мбæхсы
Чылауи бур, адджын æмæ рæгъæд;

Сæумæцъæхæй, æвзистæй конд джыбытау,
Кæнæ фæсхур куы ралæууы изæр,
Уæд а зæххыл цы аивдæр джыджыда
Куы батилы салам дæтгæ йæ сæр:

Куы фæдзуры хæххон сыуадон цадаг
Йæ уды рис, йæ сагъæстæ, йæ мæт;
Кæнæ куы кæны йе 'гъуыстаджы кадаг,
Цы тарæй рафтыд а-дунемæ, уæд...

Уæд айсæфы мæ уды рис мæнæн дæр,
Уæд нал вæййы мæ ныхы ауæдз арф;
Уæд мæ фæуырны амонд ис лæгæн дæр,
Ыстæй кæй ис рæстаг Хуыцау уæларв...

Кувæн ныхас Хуыцауы мадмæ

Арвыл Хуыцауы мад, абон мæ фæндийаг
Дзурын дæ нывы, дæ сурæты рухсы раз.
Кувæгау дзурын, цавæр у мæ зæгъинаг,
Науæд цæмæн дæн дæ разы æз – уддзырагъ...

Нæ, æз, хæстонау, нæ кувын мæхи тыххæй, –
Чи дæн, цæрын æз æнæхион, сидзæрæй,
Гъе, фæлæ курын æз иу хорз мæхи дзыхæй, –
Бавæр мæгуыр чызджы, иунæгæй чи цæры...

Радт ын хæрзамонд, йæ удæй у уый аккаг;
Радт ын йæхицæй бæллиццагдæр царды ‘мбал;
Сонтæй зæрондмæ кæмæн уа зæрдиагау;
Чи йын уа карз дуджы цин æмæ рады мал.

Гъе, стæй йæ искуы куы ‘вæрой æгъуыз мæры,
Бонрæфты науæд та иу сау бон изæрæй;
Рарвит-иу арвæй дæ зæдтæн сæ хуыздæры,
Мадау, зæрдийагæй чи хæца уый сæрыл.

«Синие горы Кавказа, приветствую вас! Вы
взлелеяли детство мое, вы носили меня на сво-
их одичалых хребтах, облаками меня одевали,
вы к небу меня приучили, и я с той поры все
мечтаю об вас да о небе».

И одно из последних его стихотворений
вновь посвящено Кавказу:

*Тебе, Кавказ, суровый царь земли,
Я снова посвящаю стих небрежный.
Как сына ты его благослови
И осени вершиной белоснежной.
Еще ребенком, чуждый и любви
И дум честолюбивых, я беспечно
Бродил в твоих ущельях, грозный, вечный,
Урюмый великан, меня носил
Ты бережно, как пестун, юных сил
Хранитель вечный – и мечтою
Я страстно обнимал тебя порою.*

Ни один поэт, в том числе и поэты самого
Кавказа, не был так неистощим в величавых
сравнениях и восхищенных словах любви к
Кавказу, как Лермонтов. Как никто другой, он
понял и «воинственные нравы» и суровую ве-
личавость гор и горцев.

И невольно сами кавказцы начинают смо-
треть на свои родные горы глазами Лермонто-
ва – такова сила очарования его поэтического
видения. Когда смотришь на снежные цепи с
высоты полета современного воздушного кора-
бля, вспоминаются лермонтовские стихи:

«Он становится решительно выше всех предрассудков патриотизма и понимает любовь к отечеству истинно, свято и разумно.

Именно из этой «истинной, святой и разумной» любви исходил Лермонтов, когда, прощаясь с Россией, бросил горький упрек народу и стране: «страна рабов, страна господ», «и ты, послушный им народ».

«Предрассудки патриотизма» – это «полный гордого доверия покой», опиравшийся на послушание народа. Мысль поэта едина и в том и другом случае. И в «Родине», и в своем прощании поэт говорит о России и родном народе голосом своей святой любви.

* * *

Кавказ – «далекая страна» – стал второй родиной Лермонтова, его поэтическим прибежищем. «Мой гений сплел себе венки в ущелинах кавказских гор», – писал он. С детских лет он полюбил этот край, который всю жизнь стоял перед его поэтическим воображением. Любовными признаниями Кавказу полны его стихи и поэмы.

«Как сладкую песню отчизны моей, люблю я Кавказ». «Приветствую тебя, Кавказ седой! Твоим горам я путник не чужой». «Как я любил, Кавказ мой величавый, твоих сынов воинственные нравы, твоих небес прозрачную лазурь...».

* * *

Цагатмæ Хуссар бæстæй, дардæй
Тындзын, Хъызбег, æмæ нæу дам –
Ды – скасæны сæрхъызой кардæн, –
Ныр айс мæ зæрдиаг салам.

Дæ сæр та урс сарыхъхъæй бастæй
Кæсы дæлдунемæ, æрдаг,
Æмæ сæрыстыр лæг йæ хъастæй
Дæуæн нæ фехалдзæн дæ уаг.

Æрмæст мæ зæрдæйæн йæ сагъæс
Дæ хæхтæ ахæссæнт бæрзонд
Дæ уæлхъус дунемæ, – сæ ахæст
Куыд бауа уæллагæн йæ зонд.

Æмæ ма курын – бон уæт сатæг,
Æнæрыг – фæндаг, тæвд – нымæг,
Цæмæй æдзæрæг зæххыл цадæг
Уæлдур йæ фæллад уадза лæг.

Мæ лæгъзтæ – ма растæд дæ тымыгъ,
Хæстмондаг, карз тохæн – лымæн,
Æмæ мæм ма хæссæд гуыдты ных,
Дайраны ма рыййафæд мæн.

Ыстæй ма иу чысыл фæндийаг!
Æцæг йæ зæгъын нæу æнцон!
Миййаг кæд нал дæн æз хъуыдийаг
Нæхимæ, ферох дæн бынтон!..

Мæныл кæд ничиуал ныттыхсдзæн,
Нæ ратдзæн удрæвдау салам!
Мæ сæфтыл ничиуал ыстыхсдзæн,
Мæ ном у рох, ысбадт ыл гам.

Кæнæ кæд ингæны дæлкъæйы
Мæ хионтæ ысты ныгæд;
Мæныл-иу, алæбон, тыхсгæйæ,
Æвзонгæй чи бакодта мæт...

Уæд-иу, Хъазбег, мæн, цъиуты сайдау,
Фæкæн зайластыты сæйраг,
Ыстæй мын уæд къуыппи-къуыпп байтау
Дайраны ме 'стджыты фæрак!..

ся с Россией прошлого, со своими исканиями героических примеров в прошлом, с революционностью выходцев из своего класса и весь обратился к современной народной России. Поэтому в его исканиях свободы и героя, на первый взгляд, показалось странным это резкое противопоставление одних связей с родиной другим, более важным и решающим. Он даже ритмически отделяет эту новую, решающую черту своего патриотизма:

*Люблю дымок спаленной жнивы,
В степи ночующий обоз.
И на холме средь желтой нивы
Чету белеющих берез.
С отрадой, многим незнакомой,
Я вижу полное гумно,
Избу, покрытую соломой,
С резными ставнями окно.
И в праздник вечером росистым
Смотреть до полночи готов
На пляску с топаньем и свистом
Под говор пьяных мужичков.*

Поразительно здесь не столько любовно-реалистическое изображение жизни «печальных деревень», сколько самый дух «мужицких» идеалов и пристрастий, которым овеяно описание. «Полнейшего выражения чистой любви к народу, гуманнейшего взгляда на его жизнь нельзя и требовать от русского поэта», – сказал об этом стихотворении Добролюбов и добавил к характеристике патриотизма Лермонтова:

*Напрасно думал чуждый властелин
С тобой, столетним русским великаном,
Померяться главою и – обманом
Тебя низвергнуть. Тщетно поражал
Тебя пришлец; ты вздрогнул – он упал!
Вселенная замолкла... Величавый,
Один ты жив, наследник нашей славы.
Ты жив!.. Ты жив, и каждый камень твой –
Заветное преданье поколений.*

Эти слова, обращенные к Кремлю, относятся, конечно, и к Москве, и к России.

Нет, Лермонтов любил Россию и в воинской славе, и в «заветных преданьях» старины, любил, знал и ценил героизм родного народа, он особенно и «странно» любил героическое и свободолюбивое, как в прошлом, так и в настоящем. Но ненавидел все, что говорило о рабской покорности перед властью и господствующей тиранией.

Если он воспевал героический Новгород, любит Москву как символ мощи русской нации «сильно, пламенно и нежно», то к Петербургу, официальной столице самовластия, он относится иначе.

*Увы! Как скучен этот город,
Своим туманом и водой!..
Куда ни взглянешь, красный ворот,
Как шии торчит перед тобой.*

«Родина» – одно из последних стихотворений поэта. К этому времени он как бы простил-

* * *

Кæсын æз фидæнмæ тæрсгæйæ,
Нæ ивгъуыд цардмæ та тыхстæй.
Мæлæты сау бонмæ кæсгæйæ,
Æз хиуон агурын рыстæй.
Фæлæ дунейыл ахæм чи ис,
Нæ цардæн чи зоны йæ мидис,
Йæ рухс фæндийæгты нысан?..
Кæнæ мын чи зæгъид, Хуыцау та
Цæмæн лæууыд мæнмæ быцæутыл,
Мæ фæндтæн це'ннæ уыд ныфсæн?..

Кæнæ цæмæн уыдтæн æнувыд
Æз уарзт, хæрзиуæгыл, ныфсыл?..
Æндæр зæдтæн хъæуы ныр кувын,
Æууæндын се 'нæфау æрдзыл?..
Мæнæн нæй а-зæххыл æфсымæр,
Мæ уд фыруазалы ыссымæр,
Ныцци фырафхæрдæй фæллад;
Цъæх дыргъау, уый лæууы æнадæй,
Фæцард фыдтымыгъты ивадæй
Æмæ ныр мæрдтыл у нымад...

* * *

Хъусын дæ буц хъæлæс
Рухс мырты тарфæй,
Ахст цъиуау – чыргъæды,
Зæрдæ ыскафы;

Федтон дæ цæстытæ,
Ирдæй – уæларвон,
Зæрдæ пæррæстытæ
Риуæй æрхъавы;

Цины фæныгъуылын,
Цæссыг ныхъъуырын.
Зæрдæйы – иунæг фæнд:
Атых дæ хъуырыл.

диций героев 14 декабря, Лермонтов отныне переносит свои искания в другую социальную среду, словно в другую страну. Он, по словам Добролюбова, «умевший рано постичь недостатки современного общества, умел понять и то, что спасение от этого ложного пути находится только в народе». И здесь начинается его «странная любовь» к народной России.

«Люблю я родину, и больше многих».

«Люблю отчизну я, но странною любовью».

В чем эта странность любви поэта к родине, после стольких признаний: «люблю как сын, как русский – сильно, пламенно и нежно»? Почему Лермонтову показалась его сыновняя любовь к родной земле, к народу, этому «сторукскому исполину», необычной?

Ни слава, купленная кровью,

Ни полный гордого доверия покой,

Ни темной старины заветные преданья

Не шевелят во мне отрадного мечтанья, –

отсекает поэт от своей любви к родине ее воинскую славу, величие огромного государства, патриотические предания.

Разумеется, Лермонтов вовсе не был равнодушен ни к воинской славе, купленной, в конечном счете, кровью народа, ни к государственному величию России. Ведь это он гордится и Бородинским полем, символом героизма русского народа, и победой над Наполеоном:

*Беги, красней, презренный человек,
Тебя, как и других, к земле прижал наш век.*

Поиски героя в «своем» кругу привели поэта к безотрадному выводу: «героев нет» в стране «рабства и цепей». Даже самых лучших людей его среды эти цепи так сковали после декабрьской трагедии, что убили в них силу действовать. Отсюда тоска его с юношеских лет:

*К чему глубокие познания, жажда славы.
Талант и пылкая любовь свободы,
Когда мы их употребить не можем?*

Спустя несколько лет поэт вновь возвращается к этой же мысли, отмечая смерть дворянской революционности и обращая свой взор на героический дух крестьянства. Он восхищенно свидетельствует, что во времена пугачевского восстания «каждая жизнь была роман». И тут же судит свое поколение: «Теперь жизнь молодых людей более мысль, чем действие; героев нет, а наблюдателей чересчур много».

И, наконец, после того, совершив свой гражданский подвиг, всенародно заклеив убийц Пушкина, Лермонтов произносит горький приговор:

*К добру и злу постыдно равнодушны,
В начале поприща мы вянем без борьбы;
Перед опасностью позорно малодушны,
И перед властью – презренные рабы.*

Страстный искатель свободы и героя в годы, когда «героев нет», приемник лучших тра-

Сагъæс

Кæсын зæрдæрыстæй нæ фæлтæрæн йæ сæрты,
У тар, афтид, уырыд йæ фидæны кæрон.
Хæсдзæни йе ‘рагъыл йæ зонды уаргъ,
дызæрдыг,
Æмæ кæндзæн æгуызæгæй зæронд.

Ныууадзынц мах нæ фыдæлтæ фæстагæн
Сæ цауд, сæ рог митæн, к’уымых зонды цъæлау.
Нындзыг нæ кæны цард, æнæнысан фæндагау,
Кæйдæр фынгыл бæрæгбоны цæлау.

Мах не ‘ндавы хæрзæджы фарн, фыд мийау,
Нæ рад куы ‘рцæуы, уæд нæ бон ысхæцын нæу.
Тæссаг цы ран вæййы, уым тъызгæ, ризгæ
ниуæм,
Ысвæййæм хицауæн йæ коммæгæс къæлау.

У ахæм раст нæ раг дыргъы кæлмрæгъæд,
Чъырцæ, фыдуынд, æнад, йæ дон дæр –
хъылма, сæт.
Фæзыны сыфтæртæй, хæдмæл сырды бырæгъау,
Вæййы рæсугъд, æрмæст куы ‘рхауы зæхмæ
уæд!

Нæ зонд нын бадомдтой æвæстаг ахуыр, зонад,
Хæлар уа, хиуон уа, нæ йын кæнæм мах хъæр
Нæ ныфсы сæр, нæ фæнд цæйдæр мæнгард
æфсонæй,
Тæрсæм, куы ныл худой миййаг сæхи нымæр.

Нæхи хызтам æдзух зæрдæми æмæ цинæй,
 Нæ бавæрдтам нæ сонт хъару уæддæр.
 Æрмæст, цы нæм уыди хæрзиуæгæй, уый хинæй
 Æрбайсæфтам æмæ кæнæм фыддæр.

Поэзийы бæллиц, гъе аивад æд фидыц
 Нæ зондмæ нал бырсынц, нæ агайынц нæ уд.
 Æцæг ма нæ фæнды – нæ риуы туг æхсида,
 Цæмæй бынтон дæр зæрдæ ма суа тутт.

Нæ уарзт, нæ фыдæх дæр ысты уысмæ æрмæст
 дæр,
 Нæ сын кæнæм нæхи, æцæг лæгау, нывонд.
 Нæ зæрдæтыл цыдæр фыд их ныхæстæй,
 Нæ риуы та ис арт æрвон.

Нæ фыдæлтæ – сылваз-нæлваз – нæ сонт
 нымадæй,
 Сæ сойбыл куывдтыл не ‘вæрæм нæ цæст, –
 Цæуæм нæ ингæнтæм æнамондæй, æгадæй,
 Нæ цард у джидзæгау æрмæст.

Æгомыг бардзау раст, æнæнтыстæй, æвæдæй
 Дунейæ ингæнмæ фæцæудзыстæм æваст.
 Нæ фæстæ ницы баззайдзæн нæ фæндтæй:
 Нæ – хорз хъуыды, нæ – генион ныхас.

Нæ мард дæр рох уыдзæн, былысчъилай нæ
 цыртыл
 Фæхуддысты, нæ сæ ‘ндавдзæн нæ сæфт
 æппын.
 Раст афтæ рауайы куы сайа фыд йæ фырты,
 Куынаæ ныуадза иу мур бын.

ность действовать, а не мыслить, чувствовать и страдать. Молчаливому страданию, бездействующей мысли своего времени он противопоставляет даже такую возможность действовать, хотя романтическое своеволие и эгоистическую месть он всегда осуждает вместе с общественной несправедливостью и предрасудками, порождающими их.

Лермонтов знал, что героические характеры не перевелись на Руси. Самые глубокие, самые совершенные свои произведения он посвятил художественному исследованию героических возможностей, потенциальных сил борьбы и действия своего поколения, среды, породившей только недавно побежденных героев-декабристов. Он сумел правдиво, всесторонне выявить лучшее, что имелось в этой среде, в характерах людей, отрицавших и «свет» и «небо». Однако ни Арбенин, ни Печорин – эти герои времени – не были героями, которых искал Лермонтов.

Он наделяет их и глубиной мысли, и силой характера, но все они «вянут без борьбы», «старятся в бездействии» или в действии пустом. Само их неприятие действительности сводится, в конечном счете, к вражде со светом. Идя по «ровному пути без цели», без большой, достойной героя цели, они остаются в том же порочном кругу и погибают. Печорин умирает на «ровном пути без цели», Арбенин сходит с ума, сознавая свое бессилие и всесилие света:

только биографическими его связями с этим краем. Еще задолго до своего настоящего знакомства с Кавказом Лермонтов неоднократно писал о нем, как о «жилище вольности простой». Именно мысль о вольности, поиски свободы и героя так неизменно влекли поэта на Кавказ.

*Кавказ! Далекая страна!
Жилище вольности простой!
И ты несчастьями полна
И окровавлена войной!*

Война вольности с рабством, война героев «с самовластием чужим» – вот что приковало к Кавказу внимание поэта на всю жизнь. Не русоизм (назад, к патриархальной вольнице!), но живой пример героической борьбы с царским самовластием. То, что к патриархальной вольности нет возврата, Лермонтову было ясно и в шестнадцать лет:

*Нет! Прошлых лет не ожидай,
Черкес, в отечество свое:
Свободе прежде милый край
Приметно гибнет для нее.*

В раннем творчестве поэта можно, конечно, встретиться с романтической идеализацией не только героев вольности, но и своеволия, то есть людей, которые, по словам Белинского, прекрасно чувствуют, возвышенно рассуждают, но дурно поступают. Но даже в этих образах Лермонтова привлекало героическое, способ-

Кувæн ныхæс

Фæтых мыл ис уæззау риссаг,
Ныццаехст маæ риуы 'рхуым,
Кæнын уæд иу куывд – сау диссаг –
Маæ миднымæр гуым-гуым.

Æмаæ вæййы йæ ныхæсты
Цыдæр хъару æрвон, –
Сæ аивæй, сæ нывæстæй
Æрцæры риуы 'хцон.

Уд фервæзы йæ бæз сарæй,
Йæ дызæрдыг фæци, –
Ныккæуы кæнæ базары
Æрхуым зæрдæйы цин.

А.И. Одоевскийы рұхс номыл

1

Зыдтон әй әз: уыди нә фәндаг иу
Тызмәг хәхты, әмә тыдтам нә хасты
Æрхәндәг бон хәларәй... Æз әниу
Нә уәзәгмә арыздәхтән; фыд азтә
Мәныл әд азар адымдтой әваст,
Фәләә нә касти ахәм амонд уымә, –
Йә рын әй балцы халагъуды къуымы
Ныббырста, әмә ингәнмә фәраст...
Мәрды бәстәм ысты ныр йемә хаст
Йә курдиаты тар уәлтәмән сонтәй,
Йә сайд фәндийәгтә, йә мастәлгъәд
фәсмонтә.

2

Поэзи әмә амондән нывонд
Фәци йә цард... Фәләә кәм уыди райән:
Уый царды денджызмә, – куы ма уыд сонт,
Йә зәрдә фехста иу афон әррайау,
Уәлдай – хуыщауәй, хъалтәй та – әрмист!
Уәддәр ныббыхста дард бәсты әвзәндән,
Фыд адәм әмә сау зынты әхсән дәр
Йә зәрдәйы бын сабыр арт сыгъдис:
Йә цәстыгәй рәвдаугә рұхс цыдис,
Йә дзырд – цәрдхьом, йә бахудт зәрдә арыдта,
Йә ныфс нә асасти, нә йын фенади цард дәр.

Именно героическое привлекла любовь и симпатии поэта к солдатам, сражавшимся на Бородинском поле. И хотя здесь речь шла о достоинстве и свободе нации, то есть свобода бралась не в социальном аспекте, все равно мысль поэта и здесь обращена к современникам:

*Да, были люди в наше время,
Могучее, лихое племя:
Богатыри – не вы.*

История Пугачева и современных поэту крестьянских восстаний также представляется Лермонтову ярким доказательством возможности и необходимости героической вражды с «рабством и цепями». И он создает еще в юношеские годы замечательное повествование о жестокостях господ и крестьянском мщении. Незаконченный роман «Вадим» поражает зрелостью суждений «о русском народе, этом сторуком исполине», в котором поэт увидел героя, поднимающегося на праведную месть.

Свои поиски героя и героических подвигов в борьбе за свободу Лермонтов переносит и за пределы отчизны. И всюду – пишет ли он о вымышленных подвигах, перенося их из одной страны в другую («Исповедь», «Боярин Орша», «Мцыри» – Испания, Россия, Кавказ) или же о реальных революционных событиях в Европе – он видит прежде всего доказательство возможности, необходимости и величия героического служения свободе.

И если образ Кавказа всю жизнь тревожил воображение поэта, то и это объясняется не

Герой – сын вольности, свободы, трус и раб – порождение покорности насилию. Поэтому герой не мыслит себе жизнь без свободы, рабству предпочитает смерть в неравном единоборстве с насилием. В этом смысл подвига Вадима.

*Новгородцы! Обо мне
Не плачьте... Я родной стране
И жизнь и счастье принес...
Не требует свобода слез.*

Свобода требует подвига, и Вадим совершил его:

*Он пал в крови, и пал один –
Последний вольный славянин.*

Поэт напоминает своему поколению об этом подвиге, чтоб не был

*Забит славянскою страной
Свободы витязь молодой.*

Он как бы принимает на себя миссию древнего песнопевца и поет «о родине святой» и «милрой вольности» «в пример другим».

Такова и трагическая история удалого бойца Калашникова, который на глазах «у грозного царя» перед всем «народом русским» убивает в единоборстве царского опричника, защищая свою честь и достоинство.

И если этот «представитель народа» «еще не осмеливается поднять руку на царя, а только на его любимца, то, тем не менее, все там сводится к противопоставлению проснувшейся чести... царской силе самовластия!» (Луначарский).

3

Уый бабын дард ран, йе 'мгэрттэй иппæрд!..
Ныр, Сашæ, мæ хур, 'рæнцой уæд дæ зæрдæ,
Æцæгæлон æлыг мæры æвæрд!..
Нæ уарзон, уыйау, ингәнæй нымæрдæр
Мæ мысæнуаты сарæзта уæлмæрд.
Ды амардтæ, æцæг лæгау, æмырæй,
Дæ фæстаг мæт нæма схауди дæ хъуырæй,
Дæ цæсгомьл нырма дæ сагъæс зынд, –
Дæ цæхæр цæст æнусбонтæм куы 'рцъынд;
Цы ма загътай мæлæты уысм, мæ боньл,
Дæ цуры баджытæй уый иу лæг дæр нæ зоны...

4

Цы уыди уый, – фыдызæххæн хæрзбон
Æви æмгармæ асидтæ йæ номæй,
Æви лæппуйы цардбæллон фæндон
Кæнæ тыхсты хъæр сирвæзти дæ комæй,
Цы бæрæг и?.. Дæ фæстаг дзырдæн уæд
Йæ арф æмæ мæстджын мидис æваст
Æрбайсæфти... Дæ цин, дæ фæнд, дæ маст,
Дæ сагъæстæн нæ баззади сæ фæд...
Изæры мигъау, атади æппæт:
Сæ фæзындæй ваййы сæ айсæфт тагъддæр, –
Кæцæй цæуынц? Кæдæм? Кæнæ цæмæн? – дæ
загъдау...

5

Сæ фæстæ арвыл н'аззайы фæд дæр, –
Сывæллоны фыццаг уарзтау, æвæстаг;
Йæ хæлæрттæн кæй нæ кодта хъæр дæр.
Йæ мидвынты цы бæллицтæ нывæзта,

Раст уыдонау... Фандыдис æй, цæмæй
Йæ кой, йæ дам дæр нал уыдаид хъалтæм:
Сæ узæлдæй лæгæн нæ ваййы хъармдæр,
Сæ тауыстæ та – судзгæ быд, сындзæй!..
Ды сæ нæ уарзтай. Фесты дын æрдзæй
Æнæуынон сæ хинæйдзаг рæхыстæ:
Ды уарзтай сус быдыр, хъуытазхъуыр фурд –
æгъуыстаг.

6.

Тызмæг хæхты цыргъдæндаг систæ – рагъ...
Дæ цæргæйæ цы уарзтай, уыдон барæй
Хъысмæт, цыма æвидигæ цырагъ,
Дæ ингæны цур иууыл иумæ дары:
Æгомыг быдыр мигъвæлмы хуыссы,
Кæсы Кавказ – зæронд уæйыг – йæ сарты,
Йæ уарты 'нцой æркъул æмæ йæ зæрдæ,
Бæлцзон уылæн цы таурæгътæ хæссы,
Гъе уыдонæн ныббаста, цыма 'вджиды...
Бынаей та сау денджыз æдзух хъæрзы 'мæ джиты.

В чем исцеление эпохи, каково то «горькое лекарство», которое нужно обществу, где господствует несправедливость, Лермонтов не определяет. Но он твердо знает одно – нужно действовать, проявлять героическое непокорство господствующему злу.

*Мне нужно действовать, я каждый день
Бессмертным сделать бы желал, как тень
Великого героя, и понять
Я не могу, что значит отдыхать.*

Чтобы увериться и уверить других в истинности своей позиции, поэт вновь и вновь обращается к истории то своей отчизны, то других стран. В ней он находит героев и подвиги, прославляет их в назидание потомкам и, прежде всего, своему поколению.

Он как бы подхватывает и развивает традицию декабристов, которая станет одним из принципов эстетики революционных демократов: прошлое объясняет настоящее и помогает провидеть грядущее.

Однако Лермонтова интересовало не всякое прошлое, а именно героическое. В бесконечной цепи исторических событий и лиц он выхватывает те звенья и те имена, которые связаны с героической борьбой за свободу и достоинство человека, нации и представляются ему героями этой борьбы.

Такова история поединка «с самовластием чужим» и гибели «последнего сына вольности» Вадима, который и саму смерть в неравной борьбе считает подвигом, служением свободе.

Годы вызревания поэтической мысли Лермонтова – это «ужасающие годы» (Герцен), последовавшие за декабрьской катастрофой. Именно в это время, когда, казалось, Россия была от свободы дальше, чем когда-либо, когда поэт восклицал: «Стонет человек от рабства и цепей!» – он ищет свободы и героя.

«Надо было, – писал Герцен, – уметь ненавидеть из любви, презирать из-за гуманности; надо было обладать беспредельной гордостью, чтобы высоко держать голову, имея цепи на руках и ногах».

Лермонтов умел: и ненавидеть из любви, и презирать из-за гуманности, и противопоставлять рабской покорности и холопскому молчанию беспредельно гордое непокорство и мужество героя, его стремление искать и добиваться свободы.

Пристально вглядываясь в лицо своего времени и своего поколения, выросшего после 14 декабря, Лермонтов не находит в них ни героя, ни героической ситуации, требующей подвига. Именно отсутствие сферы приложения непочатых сил целого поколения он считает источником измелчания героических характеров, их одностороннего развития, мучительной рефлексии, раздвоенности и неспособности жертвовать собой «ни злобе, ни любви».

Это та едкая истина, которую он часто и резко бросает в лицо своему времени и современникам в железном стихе, «облитом горечью и злостью».

* * *

1840 азы январы 1-аг дон

Вэййы – мæ алы фарс чыртæ-чыртæй фæуынын
Æз хъулон-мулон бардз, цыма æхсæв мæ фыны, –
Фæхъуысы кафгæйæ сæ худт.
Сæ ныхæстæ – æгъуыз, æдзух кæй кæнынц, ахæм,
Сæ удвæлгондз, сæ ныв – афтид, æгомьг рагъæн,
Сæ цæсгæмттæ – мæрдвæрурс, тутт.

Мæ салд къухтæм рæдау куы февналынц сæ армæй
Æдæрсгæ горæттаг рæсугъд чызджытæ барæй,
Сæхи ирхæфсынæн æрмæст,
Уæд сæм æз дæр лæгау сæхи адыл æвналын,
Мæ уд, мæ зæрдæ та йæ мысинæгты малы
Вэййы, мæ сæфт бонтау, æмбæхст.

Æмæ мын кæд чысыл сæ гуымгуымæй фæхицæн
Уысмæ дæр бантысы, уæд та мæ уд йæхицæн
Рæу маргъау, ивгъуыдмæ тындзы.
Æз та уым саби дæн, мæ райгуырæн рæдау зæхх
Мæ алыварс, нæ рæсугъд дыргъдон, тар цъæх,
Нæ галуан – арвæмвæз, æндзыг.

Æттæдæр – кæрдæг цъæх, йæ астæу цад
ныгъуылы;
Фæс цад та – хъæу æгъуыз, йæ сæрмæ мигъ
ивылы,

Цæуы дзы ранæй-ран фæздæг.
Æз бæлæстæн сындæг сæ ауонмæ фæцыдтæн,
Сæ къалиуты 'хсæн – рухс, æрвон тынтæ æрцытау,
Ис быдырыл та мигъ – тæнаг

Æмæ мæнæн мæ риу æнахуыр маст æхсыны:
Кæддæры уарзоны æз мысын ныр мæ зыны,
Мæ фæндтæй чи райгуырæд кæддæр...
Йæ цæстыты æрвон цъæх арт фæйлыдта,
Йæ бахудт – уардигъуыз, цыма чъызгæ фæзмыдта
Сæурайсом хуры скаст, цæхæр.

Æз-иу, раст абæсты зыбыты иу æлдарау,
Уæд бадтæн ам æнцæд сæумæцъæхæй, гъе тары,
Нырæдæр нæу мысинаг нымæр, –
Кæд бирæ бавзæрстон маст, хъызæмар, лæбурдæй,
Уæддæр йæ ныв кæны, раст сакъадахау фурды,
Мæ удрæбын, аив, дывæр.

Æцæг, куы базонын æваст кæй фæдæн сайды,
Мæ цин, мæ бæллиц мын куы асуры сæ тай-тай,
Æнахуынд уазæгау, æваст,
О, уæд мæн бафæнды, куы сæ фæуадзин ихыл,
Мæ дзырд, мæ туджы сæрст, æрдаг болаттыстихæй
Куы райсин уыдонæй мæ маст!..

*Я знал одной лишь думы власть, –
Одну, но пламенную страсть.*

Эти слова очень метко характеризуют единство философских, политических, нравственных и психологических исканий самого поэта. При всем своем разнообразии, его мысли, страсти и пристрастия, вопросы и ответы исходят из одного источника и возвращаются к нему, словно всю свою недолгую жизнь он мучился одной, но не разрешимой страстью, имя которой Свобода.

«Я ищу свободы и покоя», – писал поэт. Но покой – это конечный итог победоносных общественных бурь. В самих борениях нет покоя, они требуют героических подвигов, героя. Покой – это особый вид идеальной гармонии отношений между людьми, когда:

*Меж них ни злата, ни страстей
Не будет. Станут течь их дни.
Невинные, как дни детей:
Меж них ни дружбу, ни любовь
Приличья цепи не сожмут.
И братьев праведную кровь
Они со смехом не прольют!..*

Но такая гармония возможна между «другими, чистейшими существами» и только при свободе. Поэтому она – свобода – становится самой заветной Думой и пламенной страстью Лермонтова. Властью этой думы овевано все его творчество.

ческих лет охватить и решить коренные вопросы человеческого бытия, выяснить цель и назначение жизни, истоки противоречий действительности, социальной несправедливости и поставить им в укор их ужасающие последствия.

В поисках ответов его взор охватывает прошлое и настоящее, пытается проникнуть в будущее отчизны – России и человечества. Он анализирует важнейшие события истории, чтобы найти в них аналогию современным противоречиям. Масштабность мышления – «чувством правды» объять «в короткий миг» «пространство без границ, течение века» – характерная черта даже юношеских произведений поэта.

Покоряет то мужество, с которым он судит о людях и событиях, о явлениях действительности социального и этико-психологического ряда, не боясь преподнести своим современникам «едкие истины» и «горькие лекарства». Бесконечно дорого нам и обаяние самой личности Лермонтова, его героическая натура поэта и гражданина.

В творчестве Лермонтова, прежде всего, поражает исключительно ранняя зрелость и развитость его философской мысли и поэтической фантазии. В пятнадцать лет он создает «Жалобы турка», «Монолог» («Поверь, ничтожество есть благо в здешнем свете») и «Кавказ», в которых четко высказаны центральные мысли и темы, волновавшие его всю жизнь.

Зæрдæхаст, æнкъардæй

Æнкъард дæн, зæрдæхаст, кæмæ сидон, иу ахæм
наей,

Мæ тыхсты, мæ удсудзæн масты...
Бæллицтæ!.. Хæрзæбон сæ тохы, сæ ристы бынаей
Нæ фæндийаг нукуы нæ дуджы нæ расты.

Циу уарзт дæр?.. Рæстæгмæ йæ хъыгты, йæ рисы
аргъ нау,

Æнусмæ та никæй ис уарзæн.
Ныккæс-ма дæ удмæ, дæ ивгъуыд – дзæгъæлзад,
ыснауу;

Дæ цин дæр, дæ маст дæр – сæрхъæн митæ,
хъазæн.

Зæрдæйы фæндиаг, – йæ сæрыл куы фестай
хæстон,

Уæддæр дæ фæуыдзæни лидзæг...
Нæ цард дæр, куы йæм кæсай ас лæджы зондæй,
бæстон,

Уæд – иууыл æдылы, тæлтæг митæ, джидзæг...

* * *

Мæй ыстъалыты æхсæн
Урс, тымбыл, ныгъуылдæй:
Нæй йын ницæуыл тыхсæн, –
Лауыз, сойы ‘вдылдæй!

У Æрфæны фæд фæндаг
Уымæн арвы хустыл! –
Ма кæной уæларв миййаг
Куывд æнус-æнусты?!

Всем памятли слова Белинского о принадлежности великих мастеров искусства «к вечно живущим и движущимся явлениям», «продолжающим развиваться в сознании общества», и о том, что «каждая эпоха произносит о них свое суждение».

Свое суждение... Это заманчиво, но и немисливо трудно. О великих явлениях искусства прошлого уже сказано столько глубоких истин и блистательных прозрений, что «свое суждение» здесь легко оборачивается повторением. Но трудность не только в этом. Такие явления художественного гения человечества, как Пушкин и Лермонтов, для нас, потомков их, словно воздух вершин, которым мы дышим, чтобы жить, словно непреходящее очарование земли, которую зовем родиной. Отделить их от своего духовного «я», судить о них объективно невозможно, да, пожалуй, и не нужно. Но и субъективное суждение каждого из нас не явится чем-то новым. То, что порой кажется неповторимо своим, выглядит привычным для всех общим местом в «суждении эпохи».

Вероятно, осуждением каждой новой эпохи отличается не столько более полным и глубоким осознанием явления, сколько особой гармонией между новыми идеалами, реальными духовными запросами времени и близкими им чертами искусства прошлого.

В Лермонтове близки нам его искания истины, его мужественное стремление с отро-

Недопетая песня Россiи

Лермонтов!..

Сколько раз делился он с тобой неизбывной щедростью своей поэтической фантазии, возвышающей тоской по героическим подвигам, своей пламенной страстью к свободе, «с небом гордою враждой», неусыпной мыслью, непримиримо ищущей правды, «странною любовью» к родине, всей богатейшей гаммой человеческих настроений!

Вместе с ним видел ты древнюю, сражающуюся Русь, Россию опричнины и пугачевской расплаты, Бородинской битвы и гордого тираноборства 14 декабря; Россию светских интриг, усадебной пошлости и «печальных деревень»: Россию мучительных исканий лучших сынов отечества и жестоких расправ «голубых мундиров», Россию пушкинской славы и гибели его.

Вместе с ним уносился мыслью в средневековую Испанию, истерзанную инквизицией, во Францию времен революционных восстаний, славы и падения Наполеона, и на Кавказ, который с тех пор грезится тебе как «чудное виденье», если даже он и твоя родина.

Наконец, вместе с ним ты вошел в необозримый мир, называемый человеческим сердцем.

Поэзия Лермонтова так нераздельна со всем нашим человеческим существом, что невозможно судить о ней, как о прошлом.

* * *

Ис ахæм ныхæстæ, –
Сæ мидис æбæрæг, –
Лæджы уд сæ мæстæй
Фæкæны дзæгæрæг.

Сæ мыртæн сæ хъыгтæй
Æрвон фæндтæ гуыры;
Сæ цины цæссыгтæ
Фæбадынц сæ хъуыры.

Æцæг æз уый зонын –
Ныхас тавы хурау,
Уæд ахæмæн, сонау,
Бынат нæй нæ цуры...

Мæнæн та кæм фæнды
Æруайæд мæ хъусыл,
Уæддæр мæ фæфæнды
Йæ рухс мыртæм хъусын.

Куы мæ ссарид кувгæ,
Гъе хæстæн йæ тарфы, –
Мæ рæхыс рæдугæ,
Æз агурин й' арфæ.

Цæй тыххæй дæн æнкъард

Кæй дæ уарзын, æз уымæн дæн æнкъард,
 Æнæад дын кæй кæндзысты дæ цард
 Мæнгард æмгæртты джидзæггаг фыд дамтæ.
 Дæ алы 'нцойбон дæр сæ фидиссаджы даутæй
 Кæй æрцæудзæн цæссыгæвдылдæй мард...
 Ды хъæлдзæг кæй дæ, уымæн дæн æнкъард.

* * *

Кавказ, – дунейы карз падцах, йæ сæр, –
 Дæуыл зарын, æмæ кæд нæу хæрзвæтк,
 Дæ хъæбулау æй барæвдау уæддæр,
 Дæ бархъомысæй арфæгонд фæуæт;
 Æз сабийæ дæу бауарзтон кæддæр,
 Ныббаста мæ дæ урс хæхтæм хъысмæт;
 Æдтагон лæг, цæгатай дæм цыдтæн,
 Фæлæ мæ уд, мæ зæрдæйæ дæу дæн.

Чысыл лæппу, дæ къæмбыртыл фæзылдтæн,
 Тылдтæн-иу хатт, фæлæ мын нæй фæллад;
 Къæбæлдзыг худтæ цъуппыты æнцъылдтыл,
 Цыма сæ 'ркодта, сæрыхъхъау, Алла.
 Æхсæв æрбадынц къæдзæхты бырцытыл
 Нæ цæргæстæ, æрвон цъæхмæ бæллаг
 Фæндыд-иу мæ, æз уыдонæн куы уаин
 Сæ хорз æмбал, сæ балцы-иу куы раин!

Дзæвгар фыд азтæ рацыди уæдæй,
 Æмæ та ног дæ къæдзæхтæм æрцыдтæн;
 Кæддæр-иу мын куы акуывтай сæрæй,
 Уæд фырцинай мæ цæссыгты мацыдтæн.
 Æрбайрох-иу уæд хаст лæгæй, мæнæй,
 Мæ маст, æмæ уыдтон рæвдыд дæ цытæй.
 Кæд дæн Цæгаты уазал бæсты, дард,
 Уæддæр дæуыл – мæ сагъæстæ, мæ зард.

* * *

Мæ фидæн у ныгъуылдау тары,
Мæ ивгъуыд – хъыг, зынтæй нывæзт...
Цæмæн хъуыд æрдзы мæн ныййарын,
Фыд рис æвзарынæн æрмæст?..

Цæмæн хъуыдтæн æз уый фыдохæн,
Цæмæн уыд лæуд цæхгæр фыд тохыл
Мæ сонт ныфсытимæ мæнæн?..
Фыд ми, хæрзиуæджы ныуазæн
Мæ хай фæкодта: у, дам, разы, –
Ыстыр кад, дам, уыдзæн дæуæн!..

Æз ын йæ ныфсы ныхас райстон
Мæ зонды бархийæ, ыстæй
Мæ фидæн та лæгау ысбарстон
Мæ уды даргъ-уæрæх зылдæй.
Æз сарæзтон сæ тохæй хъазæн
Мæ уды сау тых æмæ уазæн,
Мæ риуы нал уыди цæссыг;
Цъæхæй рæгъæд дыргъæй æвзæрдæр,
Хъысмæты хъызæмарæй зæрдæ
Ныххус, ныддур æмæ ысхъыг.

Раст гъеуæд загътон: ныр цæттæ дæн,
Лæгæн ныр басгарон йæ уд,
Йæ мæт, йæ цин, йæ хорз фæндтæ дæр,
Йæ царды 'гъдæуттæн та – сæ тутт.

Арфæ

Кæнын дын æз æппæты тыххæй арфæ:
Кæй мын сыгътай æнкъарæнты мæ уд,
Кæй-иу мæ 'взылдатæй хъызæмары тарфы,
Мæ дудгæбонтыл ме 'знаг дæр кæй худт;
Мæ тых кæй æрцыд мард зæххы æфснайд,
Кæй уыдтæн царды ме 'мгæрттæй дæр сайд...
Æмæ дæ курын иунæг хорз мæхицæн –
Фæкæн мæ ныр дæ хæрзиуджытæй хицæн.

* * *

Гетейæ

Тарæй хæхты тигътæ
Нал зынынц æппын.
Сатæг фæлм ныджджихтæ
Арф кæмтты рæбын.

Фервæзт рыгæй фæндаг,
Хъæд ныдзæм, ныссым.
Мауал цу дывæндæй,
Ам æркæн фысым.

Сымах нæ бамбæрстат, нæ зонут,
Хæрзиуæг циу, цы рай, цы сон у,
Нæ удæн та фæци йæ конд:
Нæ адæмæн нæ кад æхцон у,
Йæ фарнай æй хæссы бæрзонд.
Фыдвæнд æдылытæ! Уый раст у, –
Мæнг æфсæрмæй нæ цæрæм мах!

5

Уырысæн иу къæм нæй йæ номыл, –
Уæ худинаг ныхъхъæр зæххыл!..
Кæддæр ма 'рцыди афтæ Ромы, –
Фабрицийæн йæ хæст, йæ хыл
Фæци уæлахизæй. Йæ бæстæ
Куы ардта уымæн раст ныхæстæй
Йæ ном, йæ лæгдзинад æрдаг,
Лыгъди йæ уæрдоны хæд фæстæтæ
Уæд иу фыд кой хæссæг, уæййаг!..

* * *

1

Уæхи сæрылхæцæг Литвайæн
 Дзырдмондагæй кæнут æдзух, –
 Уæрæсе кад-цытæй кæй райы,
 Сымахæн уый нæ дæтты к'уэх.
 Фæлæ уæ раст тæрхоны фарнæй
 Поэт æрныуæрста йæ армæй,
 Уæ хæрамæн ысзынд йæ бын;
 Йæ уайдзæфтæн сæ гакк уæ цармыл,
 Уæ нæмттæ нал зынынц æппын.

2

Уый циу: хæстмæ сидын æргомæй,
 Æви æрдхъирæнтæ уæндон?
 Мыййаг уæ кæд уæ хæлар домы,
 Уæ мастæн агурут æфсон?..
 Бæрæг у ныр: хæлæджы зондæй
 Уæхи кæй нал æмбарут сонтау,
 Нæ кады раз уæ цыг ныммур,
 Æмæ уыл нал кæсы бæрзондæй
 Уырысы ауоны бын хур.

3

Уыд рагæй дæр мæнг ард, мæнг сомы
 Уæ сæртæн кады хос цæттæ,
 Æмæ уæ бафæндыд нæ номыл
 Ныккалын фаджысы цæндтæ.

Мигътæ

Мигътæ, æрвон адæм, балцы фæраст ыстут,
 Уайут æрдонгæй, æрхуым æмæ хусармæй.
 Дардмæ кæдæмдæр, – мæнау цыма хаст ыстут
 Уарзон Цæгатай дывыдойнаг Хуссармæ.

Чи у уæ сурæг та?.. Кæд нæу уæ царды ныв,
 Гъе уæд цавæр у, кæнæ уæ цы маст исы?..
 Дары уæ кæд миййаг уе зæд йæ армы бын?
 Уе знаг уæ уымæ хæрам хуызы бавдисы?..

Балцы фæраст вæййут исты æфсонæн дæр, –
 Не 'взарут, раст лæгау, зæрдæйы дзурæнтæ...
 Иууылдæр – ихуазал, ирвæзт – нæ сонæй дæр,
 Нæй уын Фыдызæхх, нæ уын ис фæсурæн дæр.

Валерик

Фыссын уæм, фæлæ цию йæ нысан,
 Нæ зонын уымæн ницы 'ппын.
 Зæгъин, ома уæ дардæй мысын,
 Фæлæ бынтон раст нæу, сæттын.
 Ыстæй æцæг кæй у, æнæмæнг,
 Гъе уый дæр хорз зонут, бæстон.
 Уæ цард хуыздæр кæй у æнæ мæн.
 Æз уый кæддæриддæр зыдтон.

Кæм дæн, цы дæн бынат, хъуыддагæй,
 Нæ хъæуы уый зонын дæр дæу.
 Мах удæй ныр ыстæм æдтагон,
 Нæ ныв хæстæг уæвын дæр нæу.
 Нæ ивгъуыдыл куы кæнын сагъæс,
 Мæ уд куы фæвæййы йæ ахæст,
 Æппæт куы фæвзарын бæстон,
 Уæд ме 'ууæнк айсæфы бынтон.
 Ыстæй куыд æууæндон мæнг митыл,
 Куы сæ зонын бæлвырдæй, уæд?
 Куыд арон, цæй, мæ улы мидæг
 Цы нал ис, уымæн æз йæ фæд?
 Нæ дуджы фæсдыуар æвæрд у
 Лæджы уд, уарзын та у сон,
 Уæддæр сымах лæуут мæ зæрдыл,
 Дæу рох кæнын нæ уыд мæ бон.
 Уый уымæн æмæ æз дæу уарзтон
 Æдзух, æваст бирæ, зæдау;
 Ыстæй фыдхъызæмарæй, мастæй
 Мæ цинтыл бафыстон рæдау.
 Ыстæй та ме 'вæстаг фæсмонæй
 Къуыдтыйæ батыдтон мæ цард;

Уæд чи фæдæ æмæ кæцæй?
 Æви йын махæн дзурæн нæй?..

Фæцыд цыдæр гуым-гуымау раст,
 Цыдæр æнахуыр мыр,
 Æмæ дзы ног чындз дæр фæтарст, –
 Уый райдыдта зыр-зыр.
 Сæхи дзы айстой лæгтæ дард, –
 Кæд уыд мæрдтæй æрцæуæг, мард...

Лæууынц æдзæм, – цы ис гæнæн? –
 Æрбайрох мойæ кард...
 – Дæ зæрдыл ма лæудзæн мæнæн
 Кæддæр куыд хордтай ард, –
 Зæгъгæ, Калмарæн ферох нæй, –
 Нæ цард, нæ мард дæр – иу, фæрнæй!

Калмар, дæ сонт уарзон, фæмард, –
 Æвирхъау разынд хæст, –
 Фæлæ нæ аивтон мæ ард,
 Кæнын æй ныр æххæст...
 Æмæ йыл атыхсти дзæбæх, –
 Æрбаисты æваст дæлдзæх.

Зæгъынц, нырдæр-ма, дам, гъе уым
 Куы симы арвыл мæй,
 Дыууæ улы вæййынц æрхуым,
 Лæууынц æдзæм, сымæй.
 Фæзынынц иу афон æваст,
 Вæййы афтид къуымтæм сæ каст!..

– Уæдæ, хæрзбон! Кæн-иу мыл мæт, –
Мæ хысмæт нæу дзæбæх! –
Калмар ысбадт йæ бæхыл уæд,
Фæтахти, уадау, бæх.
Ызгъорынц бонтæ, уары мит...
Æнхæлмæ кæс, чындздзон чызг, джит...

Аз ацыд, ралæууыд æндæр,
Хур фестад бындар...
Фæци чызгайы уарзт цыдæр, –
Æрбайрохи Калмар!..
Уызæн ныр саурæсугъд чызгай
Æндæр лæппу-лæгæн йæ хай.

Æвзонг сияхс, æвзонг æфсин
Сæ хионты æхсæн
Кæнынц сæ хорз уазджытыл цин,
Æнхъизы къусты сæн.
Сæ бадт – фырхæлдзæг, хорз – сæ зард;
Æрмæст у иу уазæг æнкъард...

Йæ сæрыл йе ‘згъæр худ лыгтæй,
Йæ цæсгом иууыл тар,
Йæ уæлæ ‘згъæр хæдон цæгтæй,
Йæ цирхъ æвирхъау даргъ.
Йæ бадт – уыргъуы, йæ уынд – фынæй,
Æмæ йæм иу ысдзурæг нæй.

– Нæ хорз уазæг цы бады ‘нцæд, –
Ларисæ дзуры уæд, –
Æви йын бадт нæ кæны ад,
Кæны цæуылдæр мæт?

Мæ сагъæсты хъыггаг фыдбонæй
Мæ удыл сирвæзти цъæх арт.
Мæ уд æргъæвстæй сахуыр рисыл,
Поэзи, уарзт та ма кæй хъуыд;
Æцæг, йæ къух сыхахыл сисын
Мæ зæрдæйæн йæ бон нæ уыд.

Æз сахуыр дæн æрхуым хъуыдыйыл,
Мæ хысмæтæй нæ кæнын хъаст.
Лæгæн цы уæлдай у, фæнды йыл
Æрцæуæд цин кæнæ та маст.
Тæгæйраг, туркагау æз царды
Дæн разы ме зæдæн йæ рардыл, –
Цы мын ысныв кодта Хуыцау,
Нæ кæнын уый фæдыл быцæу.
Уый кæд Ыскæсæны Хуыцауæн
Мæ хъуыдыты дæр разынд дауæн:
Лæгæн цы ныв ис, уый æрцæуы,
Æмæ дзы ницы ис быцæуаг,
Уæлдайдæр мах уавæры, ам, –
Æдзух цæугæ царды фыцæны
Лæджы фæндтыл ысбады гам.
Фыддæрмæ аивы йæ уаг:
Йæ уд – рынчын, йæ зонд – хъæддаг.
Йæ хъуыды нал вæййы хæдбазыр,
Йæ сæр – æндзыг, фынæйæ базыл...
Ды та бæз кæрдæгыл хуыссыс,
Дæ русы бын фæлмæн дæ дыс.
Æхцон у тæрсытæн сæ сатæг
Сæ лæггад тохвæллад æфсадæн.
Дæ фарсмæ цатыртæ рæгъ-рæгъы,
Уым хъазахъхъаг сæрфы йæ бæхы,

Мæллæг бæх ауагъта йæ сæр
 Йæ улæфт дæр бынтон нымæр.
 Йæ сармазанты цур æрфынæй
 Хæстон салдæтты къорд. Сындæг
 Кæнынц сыгъд фитылтæ фæздæг,
 Джебогътæ фертивынц рæбынæй.
 Хæрзæввахс иу цатырæй хъуысы
 Ермолowy тыххæй ныхас:
 Куыд бырстой цæцæнмæ, цы хуызы,
 Цы уыд хæстон балцы фæлхас;
 Куыд уади хæст, куыд-иу сæ тардтам,
 Нæхи дæр-иу нын хатт куыд надтой...
 Æмæ уынын, йæ динæй – разы,
 Ысхæцыд тæтæйраг ламазыл,
 Кæны йæ хуыцауы фæдзæхст
 Æмæ нæ цъынц кæны йæ цæст.
 Тымбылæй иннæтæ йæ цуры.
 Мæнæн æхцон вæййы сæ уынд;
 Сæ цæсгом, ног зæнгойау, бур у,
 Сæ дарæс та – ыскъуыдтæ, тынд.
 Ныгъуылдæй хинæйдзаг – сæ каст,
 Сæ ныхас – урс маргъы цъæхаст.
 Фæцыди дардæй æхст!.. Йæ нæмыг
 Зыгъгъуытт кæны, йæ сидт – æхцон.
 Æваст хъæр! Айсæфт сусс æдзæмы...
 Сæ бæхтæн хъазахъ дарынц дон.
 Уæд базмæлыди æфсад фистæг.
 Тындзынц кæдæмдæр. Худт, уынæр.
 Хæццæ-мæццæ – кæстæр уа, хистæр.
 «Кæм ис нæ ротæ?» – хъуысы хъæр.
 «Цы суаргъ кæнæм? Уæ, капитан?»
 Нырма уал уæрдонджынтæ – размæ!

Уазæг

(Æцæг хабар)

Ларисæйы ныууарзта сонт,
 Лæппу, тыхæй бæзнаг.
 Уыд чызгæн сау рæсугъд йæ конд,
 Йæ зæрдæ та – хæзна.
 Йæ уæлвæд – дзæнгæрæг цæгъдгæ,
 Уæд аргъуанмæ вæййы цæугæ!

Фæсыкк сæ цин, ыссыгъди хæст,
 Фæцыд æваст фæдис:
 Лæппу дæ, бафид уæд дæ хæс,
 Хæцæнгарз д' арммæ сис!
 Калмар зæгъы, – цы уыд йæ бон? –
 Йæ уарзонæн, мæгуыр, хæрзбон:

«Мæ уарзон, цæй-ма, бахæр ард, –
 Цы фæнды уа, уæддæр,
 Уæлæуыл не сиу ис нæ цард,
 Нæ фæндаг – иу, мæрдтæм!
 Кæд нæу æрвон аргъуыд нæ хай,
 Уæд н' аргъуыд фод зæххæй.

Ларисæ авд арды хæры,
 Йæ цæсты бады сыг.
 Хæрзбоны судзаг пъа нæры,
 Зæгъы чызгæй йæ хъыг:
 «Мæнæн мæ фæндон иваг нæу,
 Æз дæн мæлæты бонмæ дæу!»

Хъæдын дзуар рагъыл

Æз зонин Кавказæн йæ иу комы рагъ,
Йæ цъуппмæ ыстæхын – цæргæсæн дæр зын.
Æцæг, ис йæ цъуппыл хъæдын дзуар-цырагъ,
Уый уады риуыгъдæй ыздыхсы, хъæрзы.

Æнустæ йæ цурты цыдысты чыртæй, –
Куы йæ суыдтой адæм сæ рæгъты сæртæй,
Уæддæр æй нæ зонинц, цæмæн у йæ къух
Æврагътæм лæбурæг, хæрдмæ хъил æдзух?..

Тæхуды куы суайд ыссæуын мæ бон
Йæ цурмæ, – фæкæуин, фæкувин уæндон;
Æз ратонин царды рæхыстæй мæхи,
Зæрдиаг æфсымæр æз уадæй зæгъин!

Кæм дæ, Савельич! Рауай, базмæл!»
Æваст ныррыхыд барабан.
Уый полчы музыкæ ныззарыд.
Йæ фæндаг йе фсады ‘хсæн дары
Бсхъæл, хæрзарæзт инæлар,
Цæуы ныр алцæуыл йæ бар...
Уæрæх фæзы, мыдыбындзытау,
Фæдис кæнынц сæ бæхтыл хъазахъ.
Сæ ныхмæ хъæдгæрон бындзытты
Фæзыны хатт, йæ уырсыл хъазы
Тæтæйраг, – фидыцджын йæ дарæс,
Йæхæдæг – тохмондаг мюрид.
Йæхи, бæгъатыр лæгау, дары,
Лæгæй лæгмæ хæст та – йæ сидт.
Æмæ уайтагъд хъæбатыр барæг
Фæзынди хъазахъхъæй, тæхы –
Уый йе ‘хсæнгарз цæттæйæ дары,
Йæ тæвдæй нал хæцы зæххыл.
Фæцыд гæрах... Ныххæлиу фæздæг.
Йæ уæлвæд – бæхджынтæ пырхæй.
Нытталынг сау фæздæгæй фæз дæр, –
Гæрæхтæ, ‘ртхъирантæ тыхæй...

Æцæг, тыхæвзарæн ыстæртæн
Нæ хъæуы карз хæсты сæ сæр,
Æмæ сæм мах хъæрмуат изæрты,
Нæхи ирхæфсæгау, кæсæм.
Фæлæ сæм нукуы здахæм не ‘ргом,
Цыма балетмæ у нæ каст.
Æцæг, æз ахæм тох дæр фæдтон,
Кæй уын нæ рахондзынæн хъазт...

Уыд иухатт Гихы фарсмæ хъæды,
Кæм разылд бирæты бындур, –
Нæ сæрмæ ирд арвыл уæлгъæдæй
Цъыхыры кодта дуне хур.
Дзырдтой нын: хæст уыдзæн æвирхъау,
Нæ уыдзæн иуæн дæр ирвæзт, –
Бырсдзæни, раст хæстмондаг цирхъау,
Цæцæйнаг сахъхъ лæппу, æлвæст.
Фыдрагон тар хъæдтæн сæ сæрмæ
Уæд кодтой æртытæ фæдис
Сæ фæздæг райсомæй изæрмæ
Æврагътау уæлдæфы зылдис.
Цъæхсыфтæр хъæд ысси ызмæлд,
Хъуыст сидты хъæлæстæн сæ зæлд, –
Фыдраны нал вæййы æфсæрмы!..
Куыддæр уæрæх æрдузмæ бахызт
Нæ къорд, – уайтагъд ныррыхыд карз хæст;
Хъæр: сармадзæнтæ тулут размæ,
Хæсс ифтыгъд гæрзтæ, тагъддæр базмæл!..
Кæс: ласынц цæфты уым сæ къæхтæй,
Сæ фæндаг лечъыртæм ыздæхтæй;
Æваст нæ сармадзæнтæм цæцæн
Ныббырстой, уым æмбæхст сæ хæцæн.
Ыстæй нæ бæлæстæй æхсынц
Сæ топпытæй. Уыдис сæ разы
Цæугæдон. Ирд улæнтæй хъазы.
Йæ уæлбыл тохы тæпæн, сынз.
Мах фехстам сармадзæнтæй уæд.
Цæуæм. Нæй уыдон цыма мæт, –
Нæй иу æхст дæр. Фæлæ йæ фæдыл
Фæзынди топпыргъæвдæй хъæды
Лæгтæ. Нæ сæ хъуысы сыбыртт дæр.

Уынут æй ныр – сырдау йæ уаг,
Æдзæм, мæллæг, нæ йын ис арт дæр;
Фæци йæ мæгуырæй æрдаг,
Нæй уымæй а-зæххыл æгад дæр!

* * *

1.

Дæу уарзыныл нæ фæкæнын æз мæт,
Фæлæ тыхсы мæ уд æмæ дæ хуызы,
Куы дæ уынын, уæд ногæй ногмæ мысы
Мæ ивгъуыд рисс, мæ рагбонты мæлæт.

2.

Дæ цæстытæм, цыма мæ уды 'нцой,
Æз хаттæй-хатт зæрдиагæй куы кæсын,
Фæдзурын уæд, фæлæ дын æй цы 'мбæхсон,
Нæ вæййы уым, мæ ныхасы, дæ кой.

3.

Дæ хуызы расты уды раз æндæр, –
Мæ раг бонты зæрдæдарæн цæсгомæй,
Ныр чи баци цæрæнбонтæм æгомьг,
Кæй цæсты рухс у саудалынг, нымæр...

Пахуымпар

Мæн зæдтимæ тæрхон æрвон
Куы скодта раст зондæй æмсæртæ
Уæдæй нырмæ уынын бæстон:
У лæг фыд-зонд æмæ фыд-зæрдæ.

Æз амыдтон: цæрут рæстæй,
Кæрæдзи уарзгæйæ, мæ хуртæ;
Мæн мардтой уый охыл мæстæй,
Æхстой мыл хъултæ æмæ дуртæ.

Уæд загътон: се ‘хсæн нæй цæрæн,
Æмæ сæ горæтæй фæлыгъдтæн...
Цæрын æдзæрæг ран, мæнæн
Хуыцауы рад – мæ хæрд, мæ тых дæр.

Æмæ мыл ныр æрбамбæлд сыр,
Уæд мæм, хæлару, уый дæр хъусы;
Фæхæцца стъалымæ мæ дзырд,
Уæд кæс – лæджы цæссыг йæ русыл.

Æрмæст нæ горæты тындзгæ
Куы цæуын искуыдæм ыстæм хатт,
Уæд, сабиты рæузонд хынцгæ,
Фæдзурынц хистæртæ фыдæхау:

Кæсут æм, – уымæй сондæр нæй! –
Нæ уарзта мах, нæ дæр нæ арфæ;
Æррайы бафæндыд, цæмæй
Уый хонæм пахуымпар, уæларвæй!..

Æмбæхсынц хæмпæлты æмбырдтæй.
Уым сабыр бадын – уый сæ хин уыд,
Ыстæй хæрз цъус дугмæ, æцæг.
Уæддæр нæ ничи уыди циныл, –
Тыхсти æнхъæлмæгæсæй лæг.
Æваст – æмæхст... Æрхауд нæ бирæ,
Фæлæ цы дам? Салдат – фæлтæрд,
Йæ джебогъ та – цæттæ. Æрдхъирæн
Нæ кæны. Хæц – зымæг уа, сæрд.
Ыссыгъди туджы тæвдæй риу!
Цæугæ у размæ, – тох у зиу!
Уæлбæхæй абырс ды ызнагмæ,
Æрхизын дын нæ бантыст, уæд.
Уыд хъама, арцæй хæст, – фæстагмæ
Ысси лæгæргæвдын сæ мæт.
Дыууæ сахаты донæн й’ астау
Лæджы сæр лæг цыргъагæй фаста.
Сырдау дæндагæй хурхыл хæст,
Нæ тугæй цæугæдон нызмæст...
Фæндыд мæ доны хуыпп ысхæссын
Мæ дзыхмæ, фæлæ нæй æввæрсæн:
Нæ тугæй дон – сырх-сырхид, хъарм,
Куыд ма дзы тула лæг йæ арм?..

Уым донбыл иу тулдзæн йæ быны
Лæууыди иу къорд. Иу салдат,
Йæ зонгуытыл лæугæ, кæуыныл
Ысси, цыма ныр уыд йæ рад.
Йæ цæсгом – тар, зæйау – йæ хъыг,
Йæ цæсты хаутæй тагъд цæссыг...
Йæ фарсмæ цинелыл уæлгоммæ
Æрвдзæфау дæлбæлас хуыссыд

Сæ капитан. Мæрдтæм сæ цыд
 Дыууæ нæмыгдзæфæй хъæдгомæй.
 Дыууæ цæфы, сæ туг ма тагъд,
 Йæ риу дæр ма улæфыд тагъд.
 Фæлæ йæ цæстытæй нæ кæсы,
 Цыдæртæ ма зæгъы хъæрæй...
 Хæцут мыл!.. Хæхтæм мæ фæхæссынц!..
 Фæцæф нæ инæлар сæрæй?..
 Нæ йæм хъусынц, уæддæр хъæрзы.
 Æцæг, æрсабыр и фæстагмæ
 Æмæ йæ уд фæхæццæ арвмæ,
 Фæтынгдæр салдæттæн сæ зын...
 Лæууыдысты йæ алварс тарæй,
 Куыдтой, рысти мæ уд сæ сарæй;
 Ыстæй йæ цинелы тыхтæй
 Фæхастой тугкалæн тыгъдæй.
 Фæлмæст фыдхæст æмæ цæссыгæй,
 Сæ фæдыл кастæн æз æндзыгæй.

Нымадтой мæрдты. Цыд сæ хъæр, –
 Сæ маст, сæ хъыг æппæтыл аххæст,
 Фæлæ мæ удæбын уæддæр
 Нæ уыди мæт, фыдрис, гъе сагъæс.
 Ныссабыр цадæггай æппæт,
 Æрхастой иу æрдузмæ мæрдты.
 Сæ туг ма кодта зæххыл фæд,
 Йæ хъыггаг тæф æвдæрзта нуæртты.
 Бадт барабаныл инæлар, –
 Нæ тохы цаутæ ма йæм хастам.
 Нæ алварс хъæд ныссау, ныттар, –
 Уыдис ыл хæсты фæздæг бастау.
 Æдтæдæр та – рæдзæгъдтæй хæхтæ,

* * *

1.

Æз фæцæуын иунæг æмæ суссæй,
 У дæлмигъ æхсонвæндаг нымæр.
 Æхсæв – сабыр. Зæхх хуыцаумæ хъусы.
 Дзуры ‘стъалы стъалыйæн цыдæр.

2.

Арвы къуырф у циндзаст æмæ диссаг!
 Зæхх хуыссы æрвгъуыз фæлмы æнцад.
 Уæд мæнæн цы у мæ зын, мæ риссаг?
 Цард мæнæн цæуылнæ кæны ад?

3.

Цардæй дæн фыдæнхъæл æмæ хибар,
 Царды иунæг хорз мысинаг нæй.
 Мæн хъæуы æнцой æмæ сæрибар,
 Мæн фæнды зæрдæрохæй фынаей.

4.

Уд æрмæст мæрдырохыл нæу разы.
 Мæн фæнды æдзæм фынаей куыд уон,
 Риуы цард, нымæг рухсау, куыд хъаза,
 Стæй куыд уа ысулæфын мæ бон.

5.

Мæн фæнды – æхсæвæй-бонæй зара
 Исчи уарзтыл – удаив, фæлмæн;
 Тулдз мæ уæлхъус тарбын цъæх куыд дара,
 Таурагътæ куыд хæсса-иу мæнæн.

Æз рагæй нырыонг фæхаттæн дунейыл
куыддæртæй;

Ныххус дæн æз хурмæ, æгъицау, æгъуыссæг,
æфхæрдæй.

Дæ цурмæ мæ бауадз, цæрдзынæн дæ
сыфтæртæн с' астæу,
Кæндзынæн сын таурæгъ – дунейы фырдиссæгтæ
бастæй.

Уæд тулдзы сыфтæрма æрдзырдта æвзонг тæрс
бæрзондæй:

– Ды бур дæ, рыгæйдзаг, цы кæнын дæ таурæгъ,
дæ зондæй?

Цы федтай дунейыл, æз уыдон æнæдæу дæр
зонын;

Мæ хъус мын йæ зардæй нæ дзæнæты бұлбул
æвзоны.

Цу, ардыгæй дарддæр, бæлцзон сыфтæр, дæу æз
нæ зонын.

Мæн не 'рвон хур уарзы, мæ уынд дæр ын рагæй
æхцон у.

Æз дардыл мæ цæнгтæ, дунейыл тыхсæгау
ныззылдтон

Æмæ мын мæ уидаг рæвдауы нæ фурды ивылд
дон!

Лаууынц – кæм хъил, кæм та – дыдæгътæй.

Æрмæст Хъазбег, – бæрзонд, æрнæг, –

Æрттивы иннæтæн сæ астæу.

Æз æм æрхуым зæрдæйæ кастæн,

Дзырдтон: куыд ницæйау у лæг, –

Цы йæ хъæуы?! У арв æгæрон,

Дæларв ис не 'ппæтваг бынат,

Уæддæр йæ фыдвæндтæ ыскъæры,

Æнæ хæст ын у цард æнад...

Цæмæн?.. Галуб æрхоста цадæг

Мæ уæхск. Æрбайсæфти мæ мæт,

Æмæ йæ бафарстон: уæ адаг

Цы хуыйны?.. – Уе 'взагыл – мæлæт,

Нæ нымадæй та Вале рик,

Ома мæлæты дон, уæиг.

Æцæг у ахæм дон, фыдæлтæ

Уый раст ысхуыдтой... Ном – æвау...

– Уæд цал уыдаиккой уæ фæлтæр?..

– Ам кодтой авд минæй æгъдау...

– Мæлæт дзы цал лæджы ыссардта?

– Нымæц? Цæуылнæ сæ нымадтат?

Уæд чидæр не 'хсанæй фæцырд:

– Лæудзæн сæ туджы мал сæ зæрдыл!

Уæд акаст цæцæйнаг нæ сæрты,

Йæ мидбыл хуат та уыд йæ дзырд.

Тæрсын, куынаæ уæ фæнда хъусын

Нæ хæсты сау коймæ миййаг.

Сымахмæ хиирхæфст у кусын,

Тыхст митæм нæу ыздæхт уæ уаг.

Мæлæты тас уæ зæрды нæй,

Æмæ йæ бамбарат?.. Зынаæй.

Уæ цæсгæмттыл нæ уадзы фæд
 Нæ царды сагъæс, гъе та мæт,
 Æмæ цæмæй базонат уæд,
 Куыд мæлы лæг?.. Æмæ уæ хизæд
 Фыдуавæрæй Хуыцау, уæхи Зæд.
 Æндæр хъыгтæ дæр ис зæххыл.
 Куынаæ зонай, куыд мæлы лæг,
 Уæд у хуыздæр. Ныххуысс, ныгъуыл, –
 Фынаейæ бастъæлай сындæг!..

Цæй, ныр – хæрзбон: кæд уын мæ радзырд
 Чысыл ысбуц кæна уæ зæрдæ,
 Уæд цин – мæ хай, ыстут мæ разы!
 Кæд нæ, уæд та зæгъут: æвзæр дæ!..
 Æрмæст адджын хъæлæсæй, раст
 Цыма мæнаей нæ кæнут хъаст!..

Сыфтæр

Сывылдзы цъæх сыфтæр фæхицæн йæ ныййарæг
 мадæй
 Æмæ йæ фæтылдта æгæрон быдырмæ рæу
 дымгæ.
 Ныххус æмæ баруад уый уазалы хуры тæвд
 пъатæй,
 Уæддæр ма æрхæццæ уый Сау фурдмæ тулгæ,
 фыруынгæг.

Уым фурдæн йæ былыл лæууыди ысхъæлæй
 тæрсбæлас,
 Цыдæртæ йын дзуры узæлгæ рæу уддзæф
 æнæлаз;
 Уым бæласы цонгыл нæ дзæнæттаг булæмæргъ
 бады,
 Зæрдиагæй зары уый фурды падцах чызджы
 кадыл.

Нæ бæлццон цъæх сыфтæр ныттыхсти йæ
 уидагыл тæрсæн;
 Зæрдæтахтæй куры фысымуат, ирвæзæн,
 ыстæвсæн.
 Фæзæгъы æрхуымæй: æз иунæг, сывылдзы
 цъæх сыфтæр,
 Фæхицæн дæн сонтæй мæ бæстæй, мæ цард уыд
 цы-фыддæр.

* * *

Сæ кæрæдзи уарзтой, фæлæ йæ зæгъын
Сæ иу дæр нæ хаста йæ сæрма.
Нæ сын уыд, ызнагтау, нæ фидыд, нæ хыл, –
Сæ рухс фæнд æмбæхстой æфсæрмай.

Цыди сыл хæрзиунæгæй царды фæлтæр,
Кæрæдзи-иу фыны ысуыдтой...
Мæрдтыбæсты ма сын уыд фембæлд уæддæр,
Фæлæ ма кæрæдзи кæм зыдтой!..

Фæдзæхст

Фæнды мæ, ме ‘фсымæр, дæуæн
Куы радзурин бæстон:
Мæ царды сайраг бон мæнæн
Кæй æрæввахс бынтон.
Цæуыс нæхимæ ды, мæ хур,
Æмæ-иу уым мæн тыххæй дзур...
Æцæг, мæныл, куы зæгъон, уæд
Уым ничи кæны мæт.

Куы дæ фæрсой мæнæй, уæд-иу
Фæдзур мæн тыххæй раст:
Зæгъ-иу, мæнæн кæй уыд мæ риу
Дыууæ нæмыгæй фаст.
Зæгъ-иу: нæ падцахы сæрыл
Æрхаста уый йæ сæр.
Йæ къæс – æцæгæлон мæры,
Йæ уд та – ам ныр дæр.

Мæ мад, мæ фыды ма, бæргæ,
Куы ныййафис цæргæ!..
Мæ сæфт сын арвы цæф уызæн, –
Нæ фæнды уый та мæн.
Кæд ма цæрой, зæгъ-иу сын уæд:
Куыд нæ кæной мæ мæт, –
Кæй дæн хæстон балцы тыхджын,
Кæй зындзынæн рæхджы.

Сыхаг сын иу рæсугъд чызг уыд, –
Уый раджы уыд, æцæг, –
Мæ сæр æй гъуæддæр нæ хъуыд,
Фæлæ йын зæгъ бæрæг:
Зæгъ ын, мæ сæфты й' азым нæй,
Салам ын ингæнæй, мæнæй:
Ысгъала, уадз, цæссыг, –
Уыдзæн уысммæ йæ хъыг!..

ФЫН

Æнтæф бон. Хурæй Дагъыстан у арыд.
Æз уым хуыссын, цæфæй, кæнын хуыдуг.
Мæ цæф риуæй нырма æртахгай хъары,
Фæздæг калгæ, æнæвгъауæй мæ туг.

Хуыссыдтæн æз тæвд ызмисыл уæлгоммæ,
Мæрдвынæйæ, мæ нывæрзæн та дур.
Фæлвых хæхтæ, кæсынц уырдыгмæ коммæ,
Мæнау сæ судзы удæгасæй хур.

Уæд ма фæстаг фын æз уыдтон фыдрыстæй
Уыди нæ хъæуы цины куывд, цæлой;
Уым чызджытæ сырх дидинтæ фæлыстой
Цæйдæр фæдыл æрæфтыдтой мæ кой.

Æмæ сæ иу уыд мадзура, æрхæндæг,
Нæ йæм цыд уымæ хъæлдзæгæй тæлфын.
Йæ сонт риуы цыдæр хъыгтæ ныссæндæг
Æмæ уыдта йæ дзагъыр цæстæй фын...

Æнтæф бон... Хурæй Дагъыстан у арыд...
Йæ сыхаг уым кæны цæфæй хуыдуг.
Йæ риудзæфæй нырма цæуы 'мæ хъары,
Кæд ауазал, уæддæр, æнæвгъау туг.

У, Ыскæсæнмæ, æрсонау,
 Се 'ргом хъавд, сæ цыд:
 Карз тохы æхсæвæй-бонæй
 Хъуамæ 'ссарой цыт.
 Йе стыр ныфс Хъазбегæн тайы,
 Аталынг йæ бон.
 Йе знæгты бæстон нымайы,
 Нал сын и кæрон...
 Акаст й' алыварс йæ сихтæм, –
 Ницы у сæ бон.
 Рæмбæрзта йæ урс сæр мигътæй,
 Бамыр и бынтон.

Фыдызæхх

Фыдызæхх уарзын æз, фæлæ мæ уарзт у диссаг!
 Мæ зонд æй не 'взары, фæци мæ сæр мæ кой.
 Мæ удмæ нал хъарынц нæдæр фыдæлты риссаг,
 Нæдæр сæрыстыр кад, нæдæр фæрныг æнцой –
 Нæ тар ивгъуыд дугтæй цы цаутæ баззад, уыдон,
 Нæдæр сæ буц вæййын, нæдæр дывыдон.

Фæлæ, куыдфæнды уæд, уæддæр æз уарзын
 Нæ тархæдтæн сæ мадзура хъуыды,
 Нæ даргъуæрæх, нæ сусæгцин быдыр,
 Нæ ивылд дæтты хохуæнты хъазын.

Æз уарзын, сау æхсæв бæхуæрдоныл куы уайын
 Æмæ куы фæкæсын бындзыдты тармæ, уæд
 Мæн дардæй хъæуты рухс, æрхæндæг рухс
 куыд сайы,
 Ыстæй куыд айсафы фæллад бæлццонны мæт.

Æз уарзын кæрддыхты сыгъдæттæ,
 Æхсæвдзау чырæтæн сæ хъазт,
 Куыд лæууынц бæрзытæ дыгæйттæй
 Нæ хуымты, ног бинонтау раст.
 Нæ уыдзæн бирæтæн æхсызгон,
 Фæлæ мæнæн дæттынц æхсар:
 Нæ хъæуты дзаг мустæ фæззыгон,
 Хъæмпагъуыст, рухсфæрссаг хæдзар,
 Ыстæй уæд не 'ртæхдзыд изæрты
 Нымд хъазт æмбисæхсæвмæ раст,
 Сæ дзуццæг, се схъиуд кафт, сæ хъæртæ,
 Нæ расыг музуччы ныхас.

* * *

Æгæндæг Цæгаты ис иунæг цъæх нæзы, –
Гæмæх рагъы тигъæй кæсы.
Дыдзы фынæй баци йæ митын пæлæзы, –
Рæу дымгæ йæ узы, хæссы.

Æмæ йæм йæ мидвынты афтæ фæкæсы, –
Кæм ыссæуы райгæ хур, уым,
Сыгъд зæххыл, сыгъд-уырыд къæдзæхы сæр
рæзы
Хæрзуд пальмæ, – иунæг, æрхуым...

Уæд Хъазбег хæссы Цæгатыл
Сабыргай йæ цæст.
Уым цыдæр тæссагæй хаты
Талынджы æмбæхст.
Уый бæстон зæгъын æмбæлы,
Хорз уа, гъе – æвзæр.
Уым цыдæр æдзух ызмæлы,
Хъуысы хъæр, уынæр.
Уым Донай донмæ Уралæй
Рараст и æфсад.
Рафсæрынц гæрзифтонг, хъалæй
Алцы сын нымад.

Урс уаццаг йæхи ныттухы
Даргъ худыл рæдау.
Уайынц барджытæ гæпп-дугъæй,
Сыстад рыг уæззау.
Полчытæ цæттæ хæцынмæ,
Нæй сæм хъупп, гъе сыпп;
Сиды сау зынтыл хъæцынмæ
Барабанты гуыпп.

Сармадзанта, – дон ивылдау, –
Иууылдæр ызгъæр;
Калынц фæздæджы тымбылтæй
Фитылтæ цæхæр.
Тохы рагæй дæр фæлтæрд у,
Хохау – урс йæ сæр,
Инæлар кæсы сæ сæрты, –
Размæ, дам, æфсæр!

Акæс, ауонмæ куы ныфтынц,
Агурынц хуыссæн;
Гуырды се 'нцъылдтæ хæлæфтыл
Калынц цъиргæ сæн.

Персаг даргъ кайлан куы дымы
Ис ын уæд диван,
Гъе 'мæ фæздæджы хуыдымы
Бамыр Тегеран.
Мæнæ ам – Ерусалимы –
Арв æрцафта зæхх.
Нал дзы зонынц дзурын, симын,
Мардау, лæг ныцъæх.

Дарддæр – хурæй арыд зæххыл
Нил сындагæ цæуы,
Чи фæмард æрвон фыдæхæй,
Уыдоныл кæуы.
Бедуин дæр ма ныссабыр,
Нал калы йæ туг;
Бады, стъалытæ нымайы,
Зарыныл ысбукъ.

Цæст цы уыны исæй, нæйæ
Се 'ппæт дæр – фынаей!
Нæ, ыскæсæн тарф фынаей у,
Иу мур тас дзы нæй!»
«Нæу аив æгæр æппæлын, –
Дзуры Сат сындагæ, –
Мигъы дард ран уый цы змæлы
Акæс-ма лыстæг».

* * *

Уæрæсе, хорзæй баззай! Бартæй –
Хъазайраг дунеты фыддæр;
Сымах, цъæхцинеджын дзандартæ,
Нæ адæм – коммæгæс! – ды дæр.

Кавказы карз хæхты хæстыты
Кæд фервæзин, лæмæрст сынкъау, –
Уæ дзицц, æппæтуынаг цæстытæй,
Уæ хъусты 'ппæтхъусæг хуынкъæй.

Айнаг

Иу зæрин мигъ иу æхсæв æрбаци
Айнаджы уæрæх риуыл тæркфынæй.
Райсом арвмæ афардæг и балцы,
Нал æфсæсти хъазынай, тæлфынæй.

Баззад мигъвæд айнагæн йæ гуырыл, –
Мигъы уымæл сау къæйыл гæбына...
Айнаг баззад иунæгæй магуырæй,
Нал æфсæст æдзæрæг ран кæуынай.

Быцау

Иухатт хæхты, рæгъты ‘фсадæн
Уыд цыдæр æмбырд.
Уым Хъазбегæн æмæ Сатæн
Бацайдагъ тыхдзырд.
«Хиз дæхи!» – Хъазбегмæ дзуры
Митæй урссæр Сат. –
Адæймаг ныр у дæ цуры
Де ‘лдарыл нымад.

Уый дæ къуылдымтæ, дæ рæгътыл
Сараздæн хъæутæ,
Хъуысдзысты дæ арф дыдæгъты
Фæрæты цафтæ.
Йе ‘фсæн къахæнæй нæ хæхты
Байгæрддзæн фæндаг
Уидздæн зæххы арф бырæгъты
Уый зæрин йæ фаг.

Цæргæс-иу кæм тахт уæлранты
Къæдзæхты сæрты,
Уым цауынц ныр карыуантæ
Радыгай дæрдтыл.
Адæм хин ысты! Фæразон,
Сау куысты тыхджын.
Хиз дæхи! Ыскæсæн карз у,
Йе ‘фсад та – ныхджын».

– Æз Ыскæсæнæй нæ тæрсын! –
Буц Хъазбег зæгъы, –
Адæм уым фынай! Хуыздæр сын
Ницы ис зæххыл.